

PAPIŠKIŲ 4-OJI DURPYNINĖ GYVENVIETĖ

DŽIUGAS BRAZAITIS

IVADAS

Pirmuosius duomenis apie akmens amžiaus stovyklaviečių pėdsakus Vokės aukštupyje XIX a. pabaigoje surinko žymiausias to meto Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtojas Vandalinas Šukevičius. Vokės aukštupio radimvietes jis pažymėjo archeologiniame žemėlapyje (Szukiewicz, 1901), keletas jo kolekcijos radinių iš Papiškių kaimo yra saugoma Nacionaliniame muziejuje. Po V. Šukevičiaus tyrinėjimų Vokės aukštupys ilgą laiką stokojo didesnio archeologų dėmesio. Tyrinėjimai buvo atnaujinti tik 1989 metais, kai Lietuvos istorijos instituto ekspedicija šiame regione surengė archeologijos objektų paiešką. Ekspedicijai pavyko rasti daug akmens amžiaus gyvenviečių pėdsakų, tarp jų ir vieną gyvenvietę durpyne, kuri gavo Papiškių kaimo 4-osios gyvenvietės vardą.

Gyvenvietės kasinėjimai buvo atliekami 1989–1991 metais. Kol kas tai vienintelis Vokės aukštupyje archeologiškai kasinėtas paminklas ir vienas iš nedaugelio Pietinės Lietuvos paminklų, kurių kultūrinis sluoksnis užklotas konservuojančiu durpių sluoksniu. Ši aplinkybė leido išlikti organinės kilmės radiniams, todėl kasinėjimų metu gauti duomenys informatyvumu pranoksta duomenis, gautus iš regionui būdingų smėlinių gyvenviečių.

Kasinėjant Papiškių 4-ąją durpyninę gyvenvietę buvo pritaikytos tuo metu naujos tyrimų metodikos. Buvo pradėta naudoti erdvinė radinių fiksacijos sistema, užtikrinanti tikslios radinio vietos kultūriniame sluoksnyje registravimą. Gauti fiksacijos duomenys kartu su radinių sisteminiu aprašymu buvo patalpinti geoinformacinėse duomenų bazėse ir vėliau panaudoti didelci serijai planigrafinių ir stratigrafinių analizių (plačiau – Brazaitis, 1998). Šiuo metu panašūs radinių fiksacijos ir analizės principai jau visuotinai taikomi atliekant Lietuvos akmens amžiaus tyrinėjimus. Siekiant praplėsti duomenų spektrą buvo atlikta daug gamtos mokslų metodais paremtų tyrimų – palinologinė (atliko O. Kondrotienė), zooarcheologinė (atliko L. Daugnora) ir makrobotaninė (atliko

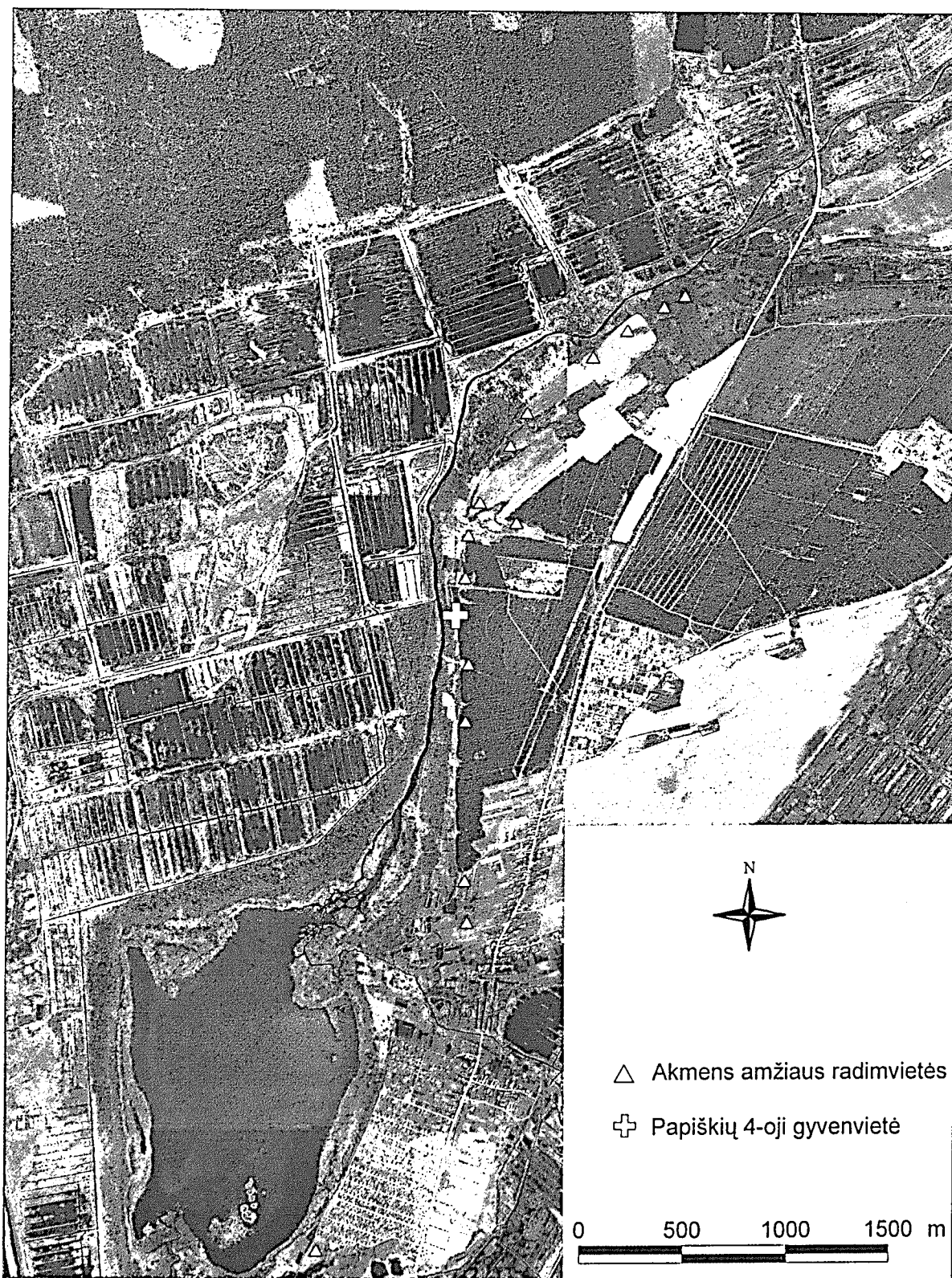
D. Kisilienė ir I. Antanaitis) analizė. Du pavyzdžiai datuoti radioanglies (C14) metodu.

Daugumos Vokės aukštupio akmens amžiaus radimviečių medžiaga yra paskelbta (Brazaitis, 1994, 1999). Iki šiol plačiau nepublikuoti liko tik Papiškių 4-osios gyvenvietės tyrinėjimų duomenys ir rezultatai, kurie buvo skelbti tik trumpose apžvalginėse publikacijose. Šiame straipsnyje siekiama išsamiai pateikti Papiškių 4-osios durpyninės gyvenvietės kasinėjimų medžiagą ir jos pagrindu atliktų tyrimų rezultatus. Kartu apžvelgiami ir teoriniai panaudotų analizių taikymo principai. Interpretuojant gautus duomenis siekta įvertinti šio paminklo medžiagą Vokės aukštupio, Pietų Lietuvos ir viso Rytų Pabaltijo akmens amžiaus kontekste.

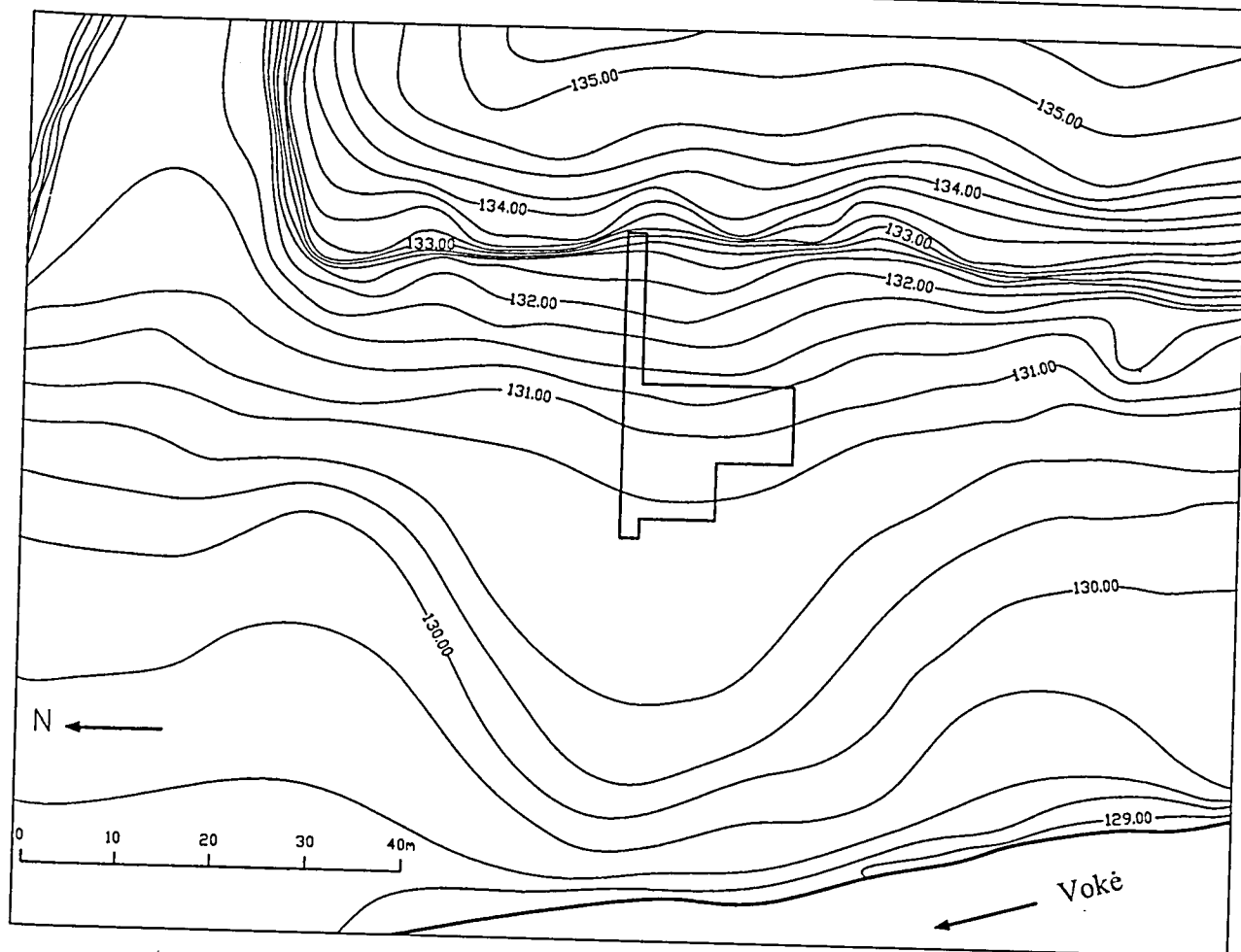
PAMINKLO SITUACIJA IR PALEOGEOGRAFIJA

Paminklas yra Vokės aukštupyje, maždaug už 800 m žemiau Vokės ištakų iš dabartinio Papio ežero dešiniajame upės krante. Šiuo metu Vokė teka plačiu senslėniu, išplautu prieledyninės upės, tekėjusios bendra pietvakarių kryptimi. Slūgstant prieledyninei upei, jos vagoje susiformavo salos, kuriose dabar įsikūrę Dvaro, Papiškių ir Mikašiūnų kaimai. Vandens srautas upės krantuose ir salose išplovė galias raguvas, žemiau jų susidarė išnašų kūgiai. Neries upei prasigrauzus į dabartinį jos slėnį Vokės aukštupyje, susidarė nemažas, tačiau sekus ežeras, iš kurio šiuo metu yra likęs beveik visiškai uždurpėjęs Papio ežerėlis (plg.: Basalykas, 1955). Ežero pakrantes pamėgo akmens amžiaus žmonių bendruomenės; šiuo metu žinoma daugiau kaip 20 atskirų vietų, kuriose rasta visiems akmens amžiaus laikotarpiams būdingos medžiagos (1 pav.). Gyvenviečių topografija liudija, kad ežeras akmens amžiuje buvo daug didesnis nei dabar (plačiau – Brazaitis, 1999).

Gyvenvietė buvo aptikta 1989 m., LI instituto archeologinei ekspedicijai žvalgant Vokės aukštupį. Suarto pa-

1 pav. Vokės aukštupio akmens amžiaus radimvietės.

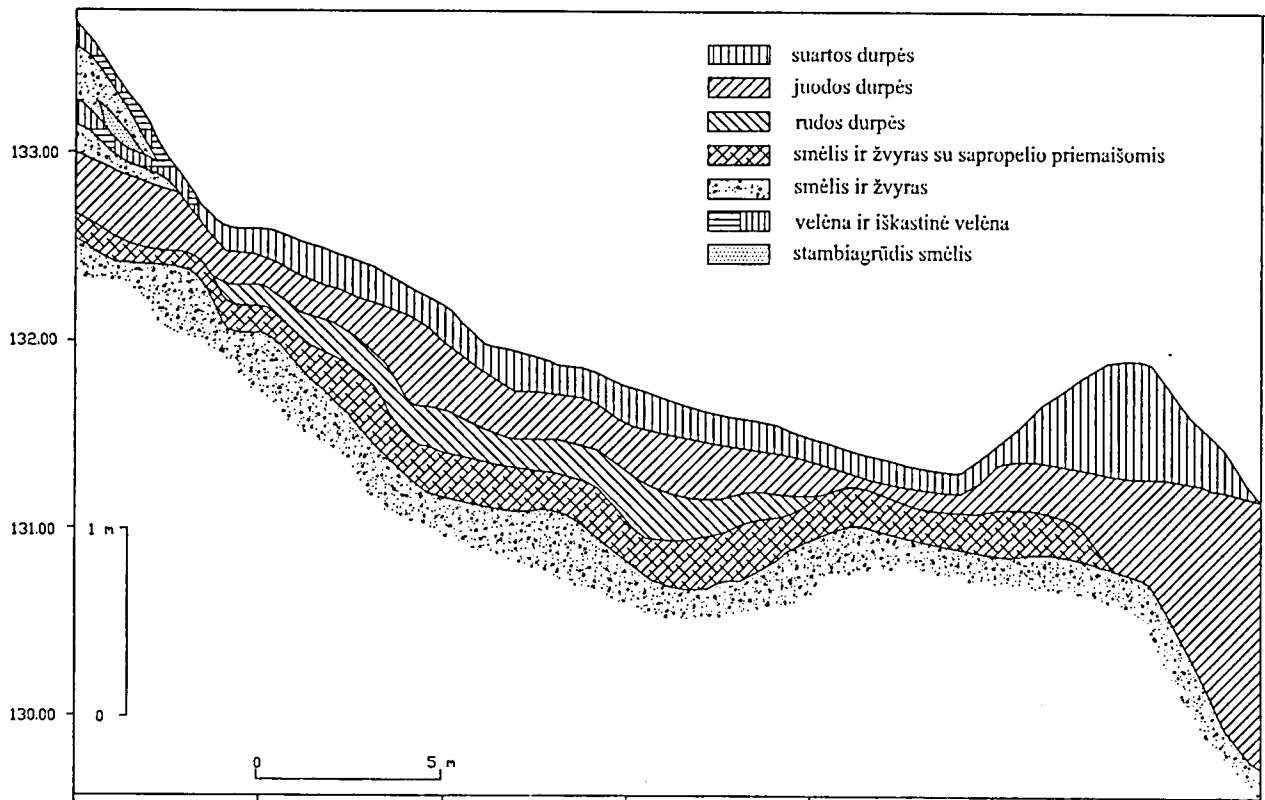
2 pav. Papiškių 4-osios gyvenvietės situacijos planas.

krantės durpyno paviršiuje pastebėjus titnago dirbinių, buvo iškasti 4 šurfai. Visuose juose buvo konstatuotas kultūrinis sluoksnis su išlikusiais organinės kilmės radiniais. Tais pačiais metais buvo pradėti sistemingi gyvenvietės tyrinėjimai, siekiant apsaugoti organinės kilmės radinius nuo galimo sunykimo. Per tris tyrimų sezonus ištirtas bendras 240 m² plotas (2 pav.). Pirmaisiais tyrimų metais buvo iškasta 32 m ilgio ir 2 m pločio tranšėja, kuri kirto gyvenvietės teritoriją rytų-vakarų kryptimi. Vėlesniais metais buvo tyrinėjama aukščiausia ir labiausiai arimo pažeista gyvenvietės dalis.

Papiškių 4-oji gyvenvietė buvo įsikūrusi salpoje – nedidelėje, maždaug 40 m ilgio ir 10 m pločio smėlio ir žvyro kalvelėje, kuri yra nutolusi nuo kranto apie 20 metrų. Kalvelė gerai matoma žiūrint į stratigrafinį gyvenvietės profilį (3 pav.). Tarp kalvelės ir mineralinio kranto 1,2 m gylyje pasiektas vaginio aliuvio sluoksnis, kuriame, remiantis V. Kondrotienės atliktos žiedadulkių analizės duomenimis, rasta subarktiniam klimatui būdingų augalų

žiedadulkių (šiaurės varpenis – *botrychium boreale*). Aliuvio sluoksnį suformavo priedėtinė tėkmė. Slūgstant ledyno tirpsmo vandenims, virš vaginio aliuvio sluoksnio susiformavo kalvelė. Šalia Papiškių 4-osios gyvenvietės yra didelė raguva, žemiau kurios senosios tėkmės atžvilgiu ir susidarė smėlio bei žvyro išnašų kūgis.

Lomelė tarp kalvelės ir mineralinio kranto vėliau buvo užplauta ir užpustyta smulkiagrūdžiu smėliu. Kasinėjant ryškūs vandens plovimo pėdsakai pastebėti pietiniame kalvelės šlaite. Šiame smėlio sluoksnyje žiedadulkės beveik neišliko, tačiau rasta ankstyvajam mezolitui ar net paleolitui būdingų titnago dirbinių. Smėlio sluoksnyje surinkta anglies, kurios radiokarboninė data 8770±150 BP (T-10603) atitinka borealio klimatinio laikotarpio pradžią. Pavyzdys šiai datai nustatyti buvo surinktas iš atskirų anglies gabalėlių maždaug 4 m² plote, todėl turima data neatspindi kažkurio konkretaus šios teritorijos apgyvendinimo laikotarpio, o tik maždaug nusako smėlio sluoksnio formavimosi laiką.

3 pav. Papiškių 4-osios gyvenvietės stratigrafinis pjūvis.

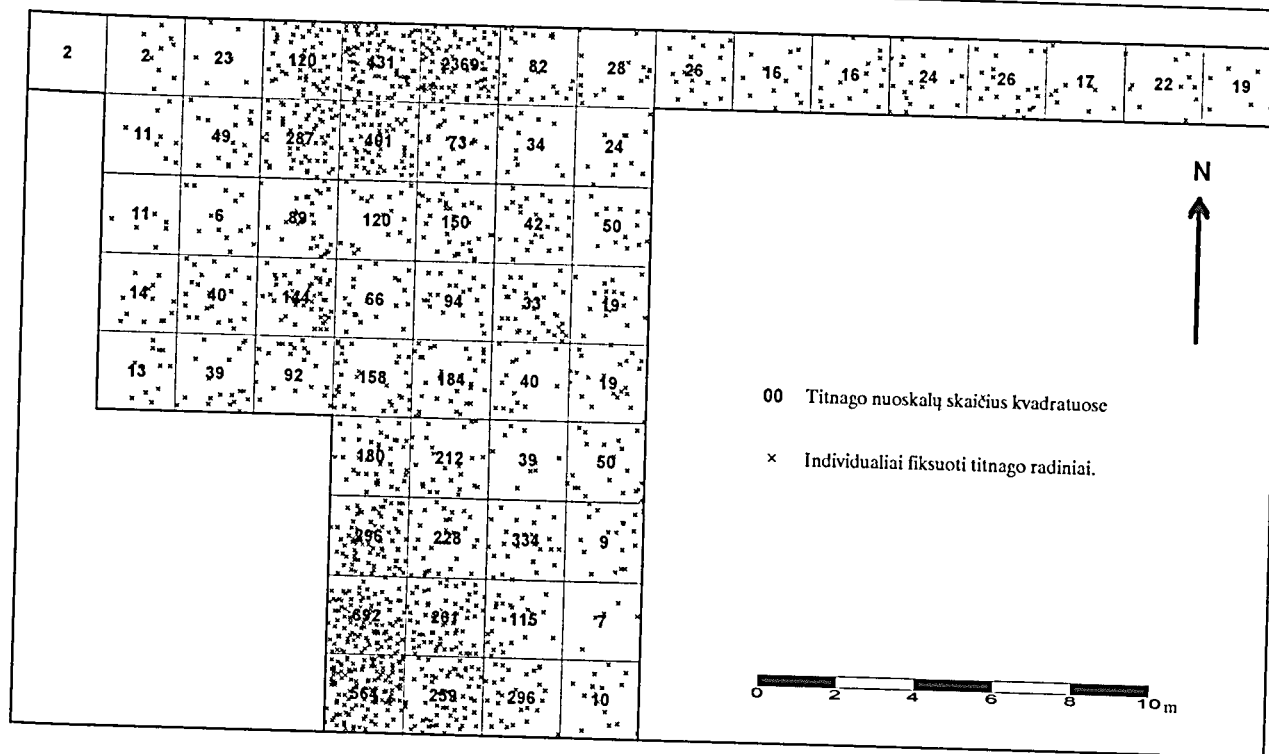
Viršutinis smėlio ir žvyro horizontas buvo juodos spalvos, stipriai humusuotas, jame daug sapropelio priemaišų, kurios atsirado vandeniui užliejus gyvenvietės teritoriją. Humusuoto smėlio ir durpių riba žymi buvusį gyvenvietės paviršių. Šiame sluoksnyje buvo rasta didžioji dalis radinių. Žiedadulkių šiame sluoksnyje taip pat beveik neliko, jos buvo sunaikintos cheminės ir biologinės korozijos. Palinologinės analizės išvadose taip pat pažymimas aukštos temperatūros poveikis žiedadulkėms – greičiausiai gyvenvietės teritorijoje yra buvęs durpyno gaisras. Galbūt todėl perdegę titnago radiniai sudaro apie per 20% visų titnagų, o viršutiniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose jų buvo dar daugiau.

Pakilus vandens lygiui virš gyvenvietės pradėjo formotis durpių sluoksnis, kurio apatiniuose horizontuose taip pat aptikta radinių. Šie radiniai prieš prasidedant durpėjimo procesui buvo likę gyvenvietės paviršiuje. Vandens lygio pakilimą greičiausiai reiktų sieti su padrėgnėjusiu klimatu subborealio laikotarpiu (3200–2500 metai nuo dabarties).

Virš kultūrinio sluoksnio slūgsančios durpės buvo nevienalytės: apatinio horizonto buvo rudos spalvos, o vir-

šutinio horizonto – juodos, menkai susiskaidžiusios. Durpėse žiedadulkių rasta daugiau, tačiau ir jos smarkiai paveiktos korozijos. Labai nedaug rasta žolinių augalų žiedadulkių – matyt, todėl, kad formuojantis durpių sluoksniui gyvenvietės aplinkoje augo miškai su menku pomiškiu, aplinkui nebuvo dirbamų laukų, ganyklų ar bemiškių teritorijų. Javų žiedadulkių rasta tik viršutiniame arimo sluoksnyje. Ariant aukščiausiąją kalvelės dalį, kur durpių sluoksnis ploniausias, buvo pažeistas kultūrinis sluoksnis, todėl suartose durpėse rasta nemažai akmens amžiaus radinių.

Durpynuose aptinkami akmens amžiaus kultūriniai sluoksniai priklauso skirtingų tipų gyvenvietėms. Nustatant gyvenvietės pobūdį dažniausia remiamasi stratigrafijos ir litologijos duomenimis, atsižvelgiant į radinių padėtį sluoksnyje. Kultūriniai sluoksniai durpynuose skirstomi į keletą grupių: a) gyvenviečių, įkurtų salpinėse kalvose, b) gyvenviečių, įkurtų ant susiformavusio durpių sluoksnio, c) gyvenviečių, įkurtų virš vandens (polinių) sluoksnių, d) sluoksniai, susidarę greta gyvenviečių, įsikūrusių ant sausų terasų ir e) kultūriniai sluoksniai, susidarę žvejybinių įrenginių vietose.

4 pav. Titnago radinių paplitimas tyrinėtame plote.

Apibendrinant stratigrafijos duomenis, galima teigti, kad Papiškių 4-oji gyvenvietė priklauso gyvenviečių, įsikūrusių salpinėse kalvelėse, tipui. Šio tipo gyvenviečių kultūriniai sluoksniai paprastai apima po durpėmis esančio mineralinio grunto viršutinius horizontus. Juose neišlieka medienos radiniai. Tokiose gyvenvietėse pasitaiko įvairių su žmogaus veikla susijusių objektų – duobių, židinių, stulpaviečių ir pan. Kultūrinis sluoksnis jose formuojasi panašiai kaip ir sausose vietose įkurtose gyvenvietėse, skirtumas tik tas, kad vėliau virš jo susidarė durpės. Bendra titnago radinių paplitimo analizė tyrinėtame Papiškių gyvenvietės plote rodo, kad intensyviausiai ūkinė veikla vyko aukščiausioje kalvelės dalyje (4 pav.).

Pjūvio rytiniame gale (3 pav.) virš durpių pastebimi keli įvairaus grūdėtumo smėlio sluoksniai, kurie susidarė eroduojant terasai. Šiuose sluoksniuose taip pat rasta titnago skaldos ir dirbinių. Tai liudija, kad krante taip pat būta akmens amžiaus stovyklaviečių. Lomelėje tarp kalvelės ir kranto radinių buvo palyginti nedaug – jie ten galėjo patekti tiek nuo kranto, tiek nuo kalvelėje įsikūrusių stovyklaviečių.

Sprendžiant pagal Vokės aukštupio akmens amžiaus radimviečių paplitimą (1 pav.), šis krantas akmens amžiaus žmonėms buvo patogiasias. Stovyklaviečių pėdsakų šioje pakrantėje rasta praktiškai visose tinkamose gyvenvietėse.

PAPIŠKIŲ GYVENVIETĖS MEDŽIAGOS TYRIMŲ METODAI

Preliminarus tipologinis Papiškių 4-osios gyvenvietės titnago radinių įvertinimas parodė, kad šiame paminkle yra radinių, būdingų įvairiems akmens amžiaus laikotarpiams. Šiuo požiūriu gyvenvietės medžiaga artima tipiškom Pietų Lietuvos akmens amžiaus smėlinėms stovyklavietėms, tyrinėtoms tiek Vokės aukštupyje, tiek Merkiu baseine. Tokio tipo gyvenvietėse randama mechanškai susimaišiusių įvairių laikotarpių radinių, likusių po atskirų tyrinėtoms vietoms apgyvendinimo epizodų. Bandant atsekti apgyvendinimo laikotarpius naudojami keli pagrindiniai tyrimų metodai – įvairios radinių analizės, apimančios jų tipologiją, gamybos technologiją, funkcinę paskirtį, taip pat stratigrafines ir planigrafines radinių paplitimo kultūriniame sluoksnyje analizės. Atliekant šias analizes siekiama nustatyti, kokie radiniai ar jų grupės priklauso vienam ir tam pačiam apgyvendinimo laikotarpiui, bandoma tarpusavyje susieti titnago, keramikos, osteologinius radinius, tyrimų metu rastus objektus, turimas radiokarbonines datas. Šio darbo sėkmė priklauso nuo daugelio veiksnių, susijusių tiek su objektyviomis paminklo išlikimo sąlygomis, tiek su subjektyviu šiuolaikinės archeologijos žinių lygiu. Kaupiantis mūsų žinioms apie

akmens amžių, tyrimų metodų jautrumas yra smarkiai išaugęs, tačiau tenka pripažinti, kad išvadų patikimumas kol kas nėra aukštas.

Stratigrafinės analizės efektyvumas priklauso nuo paminklo kultūrinių sluoksnių akumuliacijos procesų. Durpynuose sedimentacija paprastai būna intensyvesnė nei sausose vietose, todėl neretai pavyksta apčiuopti skirtingų laikotarpių medžiagos susisluoksniavimą. Paprastai durpynuose sedimentacija vyksta dėl erozijos, vandens lygio svyravimo, durpėjimo ir kitų gamtoje vykstančių procesų – žmogaus veiklos įtaka litologinių sluoksnių formavimuisi paprastai būna minimali.

Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje intensyviausia sedimentacija vyko tarp kalvelės ir terasos pakraščio, pamažu niveliuojantis paviršius dėl kranto ir kalvelės erozijos. Šioje vietoje apatiniuose sluoksniuose rasta titnago dirbinių, tipologiškai datuojamų ankstyvuoju mezolitu ar net paleolito pabaiga. Aukštesniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose dominavo neolitiniai radiniai, tačiau tarp jų buvo įsimaišę ir ankstesnių daiktų. Atlikus stratigrafinio radinių paplitimo kultūriniame sluoksnyje analizę, derinant ją su tipologiniais kriterijais, buvo apčiuoptas statistinis medžiagos susisluoksniavimas pagal chronologinius laikotarpius (Brazaitis, 1998). Apatiniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose beveik visi tipologiškai datuoti radiniai priklauso ankstyvojo mezolito laikotarpiui, vėlesnių „nuskendusiu“ daiktų beveik nėra. Panaši situacija pastebėta tyrinėjant Kretuono 1-osios gyvenvietės salpinę kalvelę. Tai leidžia gana patikimai apatiniame horizonte rastus radinius priskirti ankstyvojo mezolito laikotarpiui. Aukštesniuose horizontuose medžiaga daug labiau susimaišiusi, todėl stratigrafinė radinio atribucija nėra patikima.

Planigrafinė analizė remiasi teorine prielaida, kad skirtingais apgyvendinimo etapais senųjų gyventojų veiklos vietos nesutapo, todėl šias veiklas atspindintys radiniai turėtų būti susikaupę atskirose tyrinėtose plotose. Ši tyrimų metodika efektyvi tuomet, kai ištiriamas didelis plotas. Papiškių durpyninės gyvenvietės teritorija palyginti maža, kiekvienu jos apgyvendinimo laikotarpiu buvo naudota visa kalvelės teritorija. Pasitelkus planigrafinę analizę išskiriamos radinių sankaupos, susijusios su konkrečia atskirų laikotarpių veikla – titnago apdirbimu, kirvių naudojimu darbui ir pan. Tačiau atskiro radinio padėtis kurioje nors gyvenvietės vietoje negali būti pagrindas priskirti jį kuriam nors konkrečiam laikotarpiui.

Tiriant daugiasluoksnes gyvenvietes svarbiausią vietą užima įvairiapusė archeologinių radinių analizė. Papiškių gyvenvietėje rasta dirbinių, padarytų iš titnago, smiltainio, keramikos, kaulo ir rago bei gintaro. Dar 1995 metais radiniams aprašyti ir juos analizuoti buvo suprojektuotos specialios kompiuterinės duomenų bazės, kurios

vėliau tapo ir kitų akmens amžiaus paminklų medžiagos katalogavimo pagrindu.

Didžiausią radinių dalį sudarė titnago dirbiniai – iš viso jų rasta per 11 tūkstančių (1 lent.). Titnago radiniams aprašyti duomenų bazėje buvo skirti sisteminiai laukai, apibrėžiantys radinio matmenis, ruošinio tipą, naudotas technologines apdirbimo priemones, buvo įvertintas aplinkos poveikis titnago paviršiumi, apibrėžta dirbinių tipologinė klasifikacija ir spėjama chronologija.

Tyrinėjant gyvenvietės titnago radinius reikšmingas buvo aplinkos poveikio titnago paviršiumi įvertinimas. Titnagas, daug tūkstantmečių gulėdamas žemėje, yra veikiamas įvairių cheminių procesų. Išskiriami du pagrindiniai procesai, turintys įtakos titnago paviršiaus pokyčiams – patinacija ir desilifikacija. Patina titnago paviršiuje atsiranda absorbuojant iš aplinkos silikatus. Titnago paviršius pakeičia spalvą – tampa lygus ir blizgantis. Drėgnoje žemėje gulintis titnagas įgauna nuo gelsvos iki tamsiai rudos spalvos patiną, sausesnėse vietose ir žemės paviršiuje esantis titnagas pasidengia melsva ar balta patina. Papiškių gyvenvietėje apatiniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose daugumos titnago radinių patina buvo geltona arba ruda, pagal charakteringą patinos spalvą ankstyvajam apgyvendinimo laikotarpiui priskirti ir anksčiau aprašyti rasti titnago radiniai.

Desilifikacijos procesas yra atvirkščias patinacijai – dėl aplinkos poveikio titnago paviršius praranda silikatus ir dėl to tampa šiurkštus, porėtas, primenantis kreidą. Durpynuose šis procesas pastebimas dažnai. Papiškių radiniai, ypač rasti drėgnuose durpių sluoksniuose, buvo aiškiai šio proceso paveikti. Patinacijos ir desilifikacijos procesų intensyvumas titnago paviršiumi negali būti patikimas kriterijus nustatyti chronologiją. Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje buvo rasta į kelias dalis sulūžusių dirbinių, kiekvienos jų paviršiaus spalva skyrėsi.

Tipologinė analizė remiasi teorine prielaida, kad titnago dirbiniai buvo gaminami pagal tam tikrą idealų modelį, kitaip tariant, meistras, gamindamas dirbinį tam tikrai funkcijai atlikti, iš anksto žinojo, kaip daiktas turi atrodyti ir kaip jį padaryti. Šis idealus modelis iš principo ir turėtų atitikti dirbinio tipo sąvoką. Mokslinėje praktikoje rekonstruojant idealius modelius (išskiriant tipus) objektyviai iškyla kognityvumo problema. Egzistuojančios tipologinės schemas ir klasifikavimo principai toli gražu ne visuomet atitinka egzistavusius modelius. Tai, kas atrodo svarbu šiuolaikiniam tyrinėtoju, galėjo būti visiškai nereikšminga konkretų daiktą gaminusiam žmogui ir atvirkščiai. Dirbinių tipai išskiriami remiantis jų bruožų pasikartojimu – kuo didesnis panašų ir vienodai pagamintų dirbinių serija, tuo aiškesnis modelis, pagal kurį jie gaminami. Modeliai buvo perduodami iš kartos į kartą ir egzistavo

1 lentelė. Papiškių 4-osios gyvenvietės titnago radiniai

Radiniai	Kompleksai				Iš viso:
	a	b	c	n	
įkotiniai strėlių antgaliai			7		7
lancetiniai strėlių antgaliai		30	4		34
nuoskaliniai strėlių antgaliai	35	31			66
trapeciniai strėlių antgaliai				2	2
ietigaliai		1			1
ašmenėliai		1	11		12
mikrorėžtukai		22	7		29
rėžtukai	0	1	14	5	20
gremžtukai	32	42	18	4	96
grandukai	30	20	13	1	64
smulkieji grandukai	8	20	5	1	34
kirveliai ir gludintos nuoskalos	70	2	3		75
peiliai	114	11	1	2	128
daugiafunkciniai dirbiniai	16	1			17
perforatoriai	44	22	7	2	75
retušuotos nuoskalos	26	24	12	5	67
retušuotos skeltės	14	58	41	3	116
dirbinių fragmentai	81	55	11		147
skaldytiniai ir jų dalys	34	50	29	6	119
skeltės	92	451	182	17	742
nuoskalos	4474	3011	291	63	7839
skeveldros	20	54	15	21	110
neapibrėžti fragmentai	341	1158	45	25	1569
nuskeltos konkretijos	2	2	3		7
iš viso:	5433	5067	719	157	11376

tam tikrą apibrėžtą laiko tarpą, kol išnykdavo arba būdavo pakeičiami kitais modeliais. Tai ir yra tipologinio datavimo pagrindas.

Išskiriant atskirus apgyvendinimo etapus svarbu nustatyti, kurie modeliai gyvavo kartu. Tai pavyksta padaryti nustatant dirbinių ryšius gyvenvietėje taip, kaip pagal vienodų dirbinių tipų kombinacijas skirtinguose paminkluose. Visais atvejais būtina atsižvelgti į nustatytų tipologinių ryšių patikimumą. Papiškių gyvenvietėje pavyko nustatyti kai kurias sąsajas tarp atskirų dirbinių tipų – jos bus aptartos apibūdinant konkrečius apgyvendinimo epizodus.

Antrąją pagal gausumą radinių grupę sudarė keramika. Deja, Papiškių gyvenvietės kultūrinio sluoksnio aplinka buvo nepalanki keramikai išlikti – puodų šukės išliko prasčiau nei įprasta regiono smėlinėse gyvenvietėse. Dauguma šukių buvo smulkios ir minkštos. Neretai pasitai-

kydavo jau į molį pavirtusių fragmentų, iš kurių tegalima konstatuoti patį keramikos egzistavimo faktą. Iš daugumos puodų išliko vos po vieną kitą šukelę. Dėl labai fragmentiškos keramikos nebuvo galimybės atlikti platesnių statistinių apibendrinimų.

Ne ką geriau išliko ir osteologinė medžiaga. Kultūriniam sluoksnyje buvo gana daug kaulų fragmentų, tačiau daugiausia – labai smulkių ir neidentifikuojamų. Gausiai rasta perdegusių kaulų, kai kur jie sudarė išstisus sluoksnelius. Taip pat rasta keletas kaulo ir rago dirbinių. Dauguma osteologinės medžiagos priskirta vėlyviausiam apgyvendinimo laikotarpiui, laikantis prielaidos, kad jie išliko dėl netrukus prasidėjusio durpėjimo proceso. Tiesa, keletas visai neblogai išlikusių kaulų fragmentų rasta ir apatiniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose. Negausiems gintaro ir smiltainio radiniams aplinka didesnio poveikio neturėjo.

Gyvenvietėje beveik nebuvo duobių židinių ar kitokių su ūkine žmogaus veikla susijusių objektų. Įdomiausias objektas aptiktas vakariniame salpinės kalvelės šlaite. Tai buvo beveik 2 m skersmens anglių sancaupa, primenanti didelį židinį. Anglys buvo negilioje duobėje, jos dugne aptiktas kažkokios organinės medžiagos (galėjo būti medžio žievė) sluoksnelis. Objektas interpretuotas kaip ūkinė duobė, į kurią, be kita ko, buvo suverstas židinio turinys. Iš židinio anglių gauta radiokarboninė data.

Užfiksuotos vos kelios 6–7 cm skersmens stulpavietės, kurių kilmė nelabai aiški. Kasinėjant išryškėjo buvusio paviršiaus nelygumai, tačiau atrodo, kad jie gamtinės kilmės, o ne žmogaus veiklos rezultatas. Apatiniuose horizontuose aptikta tamsių dėmių, panašių į duobių pėdsakus, tačiau jose radinių beveik nebuvo. Greičiausiai šios duobės taip pat buvo natūralios kilmės – medžių išvartų vietos ar pan.

PAPIŠKIŲ 4-OSIOS DURPYNINĖS GYVENVIETĖS APGYVENDINIMO ETAPAI

Pradiniame tyrimų etape, remiantis titnago dirbinių tipologiniu datavimu, buvo išskirti trys kompleksai (a, b ir c, pradant nuo vėlyviausio), turėję atspindėti atskirus apgyvendinimo etapus (Brazaitis, 1992). Analizuojant radinius pagal jų tipologiją ir stratigrafiją buvo stengtasi kiekvieną radinį priskirti kuriam nors kompleksui. Šiems kompleksams nebuvo priskirti tik radiniai, aptikti netoli terasos pakraščio, mat jie akivaizdžiai nėra susiję su salpinės kalvelės apgyvendinimu (n kompleksas). Per daugiau kaip dešimtmetį, praėjusį nuo gyvenvietės kasinėjimų, mūsų žinios ir supratimas apie akmens amžių ženkliai pasistūmėjo į priekį. Galima pakankamai drąsiai tvirtinti, kad šios gyvenvietės medžiaga reprezentuoja daug daugiau apgyvendinimo laikotarpių, nei buvo manyta iki šiol. Šiame darbe atsisakyta minties kiekvieną radinį priskirti konkrečiam apgyvendinimo laikotarpiui, labiau siekta parodyti ryškiausiai manifestuojančius atskirų apgyvendinimo etapų bruožus.

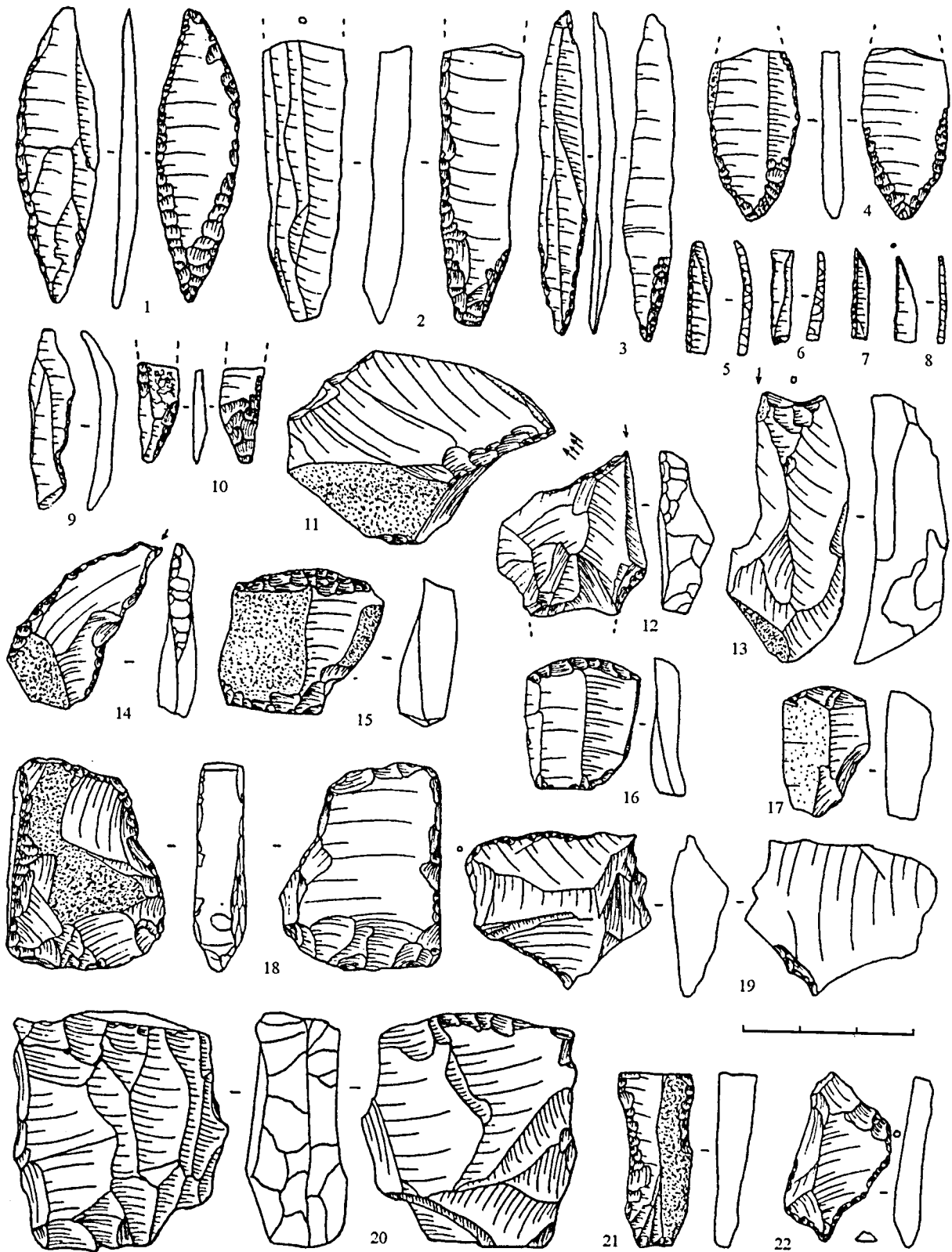
Vertinant gyvenvietės medžiagą per kultūrinių tradicijų prizmę, archeologinės kultūros sąvoka vartota tik kalbant apie neolito laikotarpį. Analizuojant mezolito medžiagą, laikytasi požiūrio, kad archeologinės kultūros samprata neapsiriboja vien titnago inventoriaus taksonomija. Skirtingoms titnago apdirbimo tradicijoms apibrėžti taikyti *titnago apdirbimo industrijos* arba *technokomplekso* terminai. Kai kurioms titnago apdirbimo industrijoms įvardyti pasiūlyti nauji arba istoriografijoje retai vartojami pavadinimai. Šių terminų turinys šiame darbe plačiau neeksplikuotas, o jų išskyrimo pagrindimas ir tinkamumas vartoti, matyt, išaiškės ateityje.

Nustatant gyvenvietės apgyvendinimo epizodus, pamatinis vaidmuo teko tipologinei radinių analizei. Remiantis titnago dirbinių, daugiausia titnaginių medžioklės įrankių tipologine klasifikacija, išskiriami vėlyvojo paleolito, ankstyvojo ir vėlyvojo mezolito laikotarpiai. Kiekvienas iš šių laikotarpių truko po kelis tūkstantmečius. Remiantis vien tipologiniais kriterijais neįmanoma tiksliau nustatyti, kada ir kiek kartų buvo stovyklauta kiekvienu minėtu laikotarpiu. Neolito chronologija nustatoma naudojantis ne tik titnago, bet ir keramikos tipologija. Keramikos indai, palyginti su titnago inventoriumi, pasižymi kur kas ryškiau išreikštomis kultūrinėmis tradicijomis, o jų tipologinis datavimas daug siauresnis. Nepaisant to, tiksliai nustatyti visus apgyvendinimo epizodus neolito laikotarpiu taip pat sunku – visuomet išlieka pavojus suplakti į vieną skirtingų laikotarpių medžiagą arba atvirkščiai – vieno apgyvendinimo etapo medžiagą tipologiškai išdalyti atskiriems laikotarpiams. Toliau chronologine tvarka bus pateikta Papiškių 4-osios gyvenvietės medžiaga, geriausiai atspindinti kiekvieną akmens amžiaus laikotarpį. Kartu bus paminėti ir neįprasti, rečiau pasitaikantys dirbiniai.

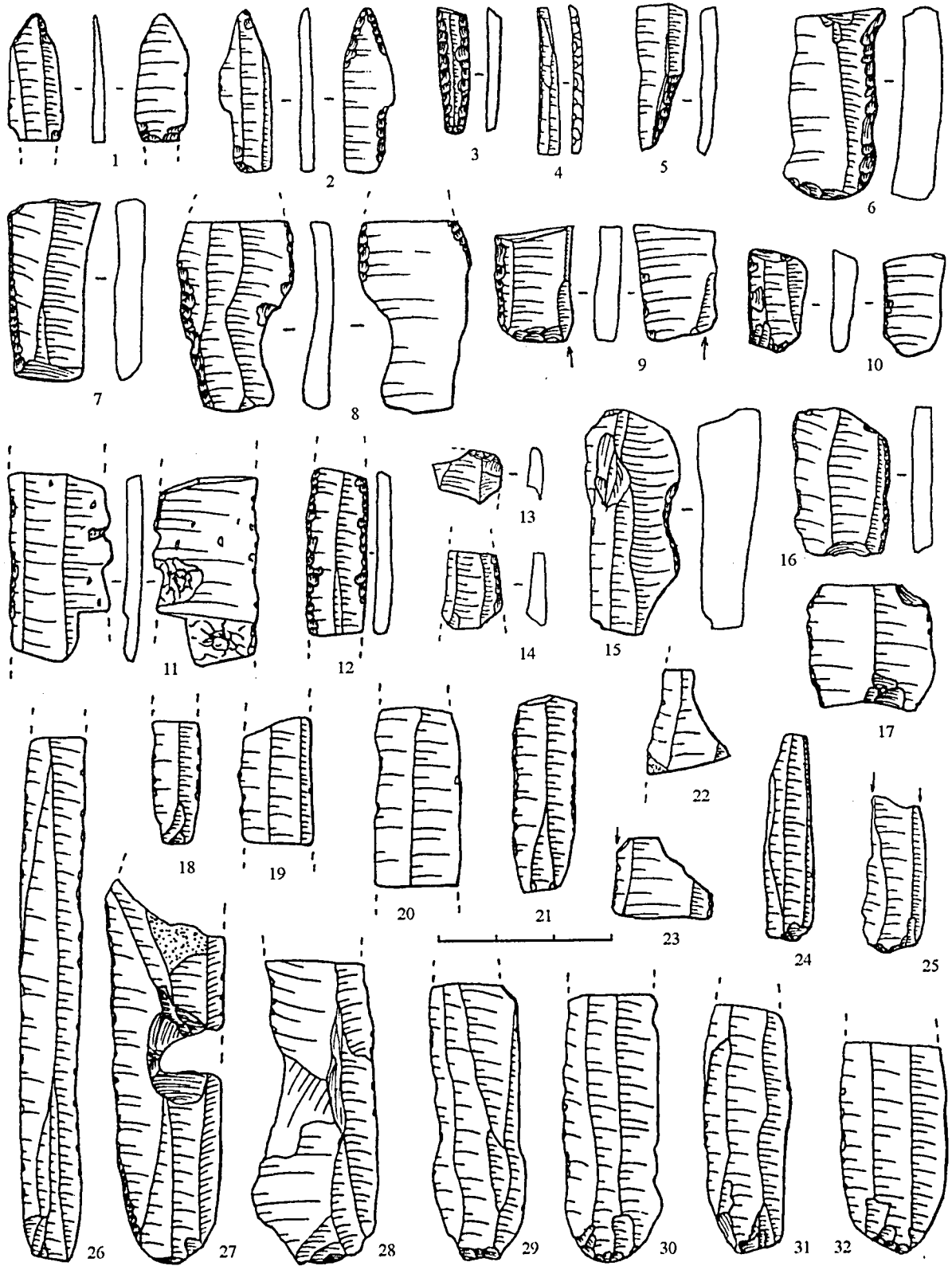
Ankstyvasis mezolitas (IX–VIII tūkst. pr. Kr.) Šis laikotarpis reprezentuoja beveik vien titnago radiniai, išskirti pagal charakteringus dirbinių tipus, stratigrafijos duomenis ir pagal būdingą gelsvo atspalvio titnago patiną. Apatiniame kultūrinio sluoksnio horizonte rasti ir keli neidentifikuoti ilgųjų kaulų fragmentai.

Vienas svarbiausių šio laikotarpio titnago dirbinių tipų yra įkotiniai strėlių antgaliai. Pagal antgalių pagaminimo būdą, dažniausiai pagal įkotės suformavimą jie siejami su skirtingomis kultūrinėmis tradicijomis. Įkotiniai antgaliai yra gana ryški tipologinė kategorija, tačiau juos galima supainioti su perforatoriais. Tiksliai funkciniai dirbinių paskirčiai nustatyti reikalingi trasiologiniai tyrinėjimai. Papiškių gyvenvietėje įkotinių antgalių kategorijai tipologiškai priskirti 7 dirbiniai. Jie gana smarkiai skiriasi vienas nuo kito savo proporcijomis, ruošinio tipu ir pagaminimo būdu. Vienintelis dirbinys, kuris galėjo priklausyti Pietų Lietuvoje paplitusiai paleolitiniai Svidrų kultūrinei tradicijai, – tai antgalio įkotė plokščiai retušuota kuprelės puse (5:10 pav.). Svidrų technokompleksams būdinga skelčių gamyba nuo dvigalių skaldytinių, tačiau Papiškių gyvenvietėje nei skaldytinių, nei charakteringų šia technika nuskeltų skelčių nerasta.

Du antgalius, pagamintus iš taisyklingų skelčių, galima skirti Pulli tradicijai. Vienas padarytas iš plonytės skeltės plokščiai retušuota įkote, kurios galas nulūžęs (6:1 pav.). Kitas antgalis priklauso gana retai pasitaikančiam tipui, kai įkotė išskirta tik iš vienos pusės (6:2 pav.). Likusius keturis antgalius apskritai sunku susieti su kokia nors tradicija. Vienas jų (5:1 pav.) yra lauro lapo pavidalo

5 pav. Ankstyvojo mezolito radiniai.

6 pav. Pulli technokomplekso radiniai.

iš abiejų pusių plokščiai retušuotais pakraščiais. Kito panašaus antgalio likusi tik įkotė (5:4 pav.). Tokio pavidalo antgalių kartais pasitaiko Nemuno pakrančių akmens amžiaus radimvietėse (Pamerkinėje, Paštuvoje), tačiau Lietuvos teritorijoje jie nėra paplitę. Panašių antgalių rasta Elnių salos mezolito kapuose (Гурина, 1956), kurie datuojami mezolitu (Price, Jacobs, 1990). Vieno antgalio, padaryto iš siauros ilgos skeltės, įkotė retušuota iš priešingų pusių (5:3 pav.) – panašiai yra suformuojami gražtelių smaigaliai. Gali būti, kad šis dirbinys apskritai buvo naudotas kaip gražtelis, nors gražto pavidalo įkotėmis antgalių taip pat pasitaiko. Vienas toks antgalis rastas Dvaro 1-ojoje radimvietėje Vokės aukštupyje (Brazaitis, 1999). Paskutinio antgalio, pagaminto iš gana storos skeltės, likusi tik įkotė, kurios abu šonai retušuoti kuprelės pusėje (5:2 pav.).

Kita dirbinių grupė, datuojama ankstyvuojū holocenu, yra ankstyvieji ašmenėliai, kurie priskiriami mikrolitinių dirbinių grupei. Ašmenėliais vadiname iš siaurų skeltelių pagamintus retušuotus dirbinėlius, naudotus įstiant į kaulinius ietigalius ir žeberklus. Ankstyviesiems ašmenėliams būdinga tai, kad jie dažnai pagaminti iš netaisyklingų skeltelių, retušuoti statmenu, užkertančiu, neretai priešpriešiniu retušu, jų galai dažnai pasmailinti. Reikia pastebėti, kad gamindami ašmenėlius senieji meistrai stengėsi juos pritaikyti prie kaulinio įrankio, retušu suteikdami jiems reikiamą pavidalą. Neretai viename kauliniame dirbinyje naudoti tipologiškai skirtingi ašmenėliai, dažnai naudotos apskritai neretūšotos skeltelės. Dėl šios priežasties detalus tipologinis ašmenėlių klasifikavimas tampa formalus. Dažnai pasitaikantys ankstyvųjų ašmenėlių bruožai vargu ar yra nulemti kokios nors kultūrinės tradicijos.

Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje, remiantis įvairiais kriterijais, ankstyviesiems ašmenėliams priskirti 7 radiniai. Labiausiai kanonus atitinka du ašmenėliai pasmailintais galais, retušuoti priešpriešiniu retušu (5:7, 8 pav.). Ariamame sluoksnyje rastas geltonai patinuotas ašmenėlis, pagamintas iš taisyklingos skeltės, taip pat retušuotas priešpriešiniu retušu (6:4 pav.). Ankstyvaisiais palaikyti trys vienpusiu retušu padaryti ašmenėliai iš netaisyklingų skeltelių (5:5, 6, 9 pav.). Daugiausia abejonių dėl funkcinės paskirties kelia giliai smėlyje rastas dirbinukas abiem retušuotais šonais (6:3 pav.).

Ankstyvųjų ašmenėlių rasta įvairiose Lietuvos akmens amžiaus stovyklavietėse. Šiems dirbiniams neretai taikomas Stavinogos tipo mikrolitų terminas ir jie laikomi pagrindiniu mezolitinės Kudlajevkos kultūros atributu (Ostrauskas, 2002). Kai kuriose kolekcijose (Pypliai 1c, Paštuva, Kabeliai 23) jie sudaro pagrindinę medžioklės įrankių dalį. Tikslėsniam šių kompleksų datavimui atspir-

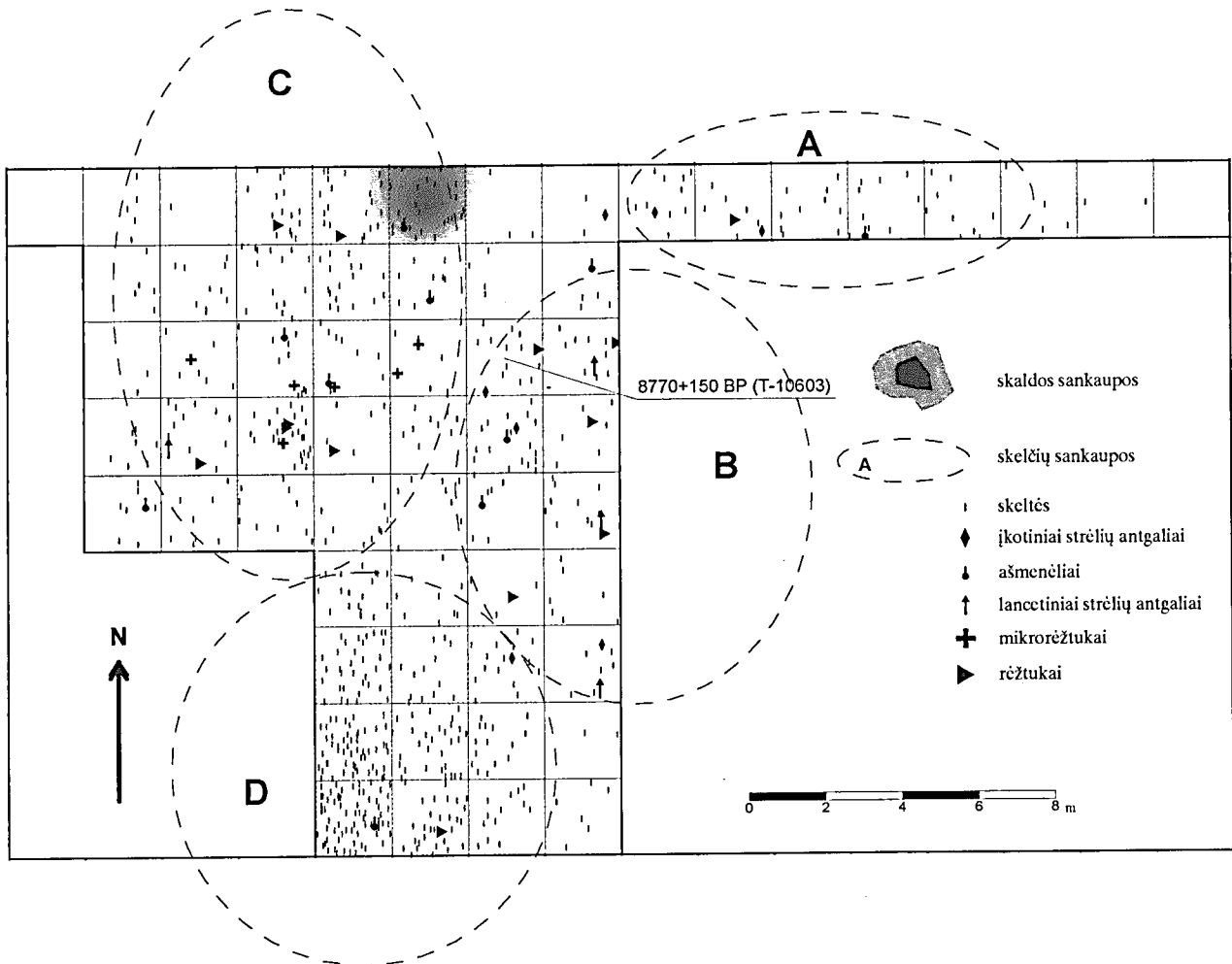
ties taškų beveik nėra, tačiau dauguma tyrinėtojų linke tokius kompleksus datuoti preborealio klimatiniu laikotarpiu. Galima pastebėti ankstyvųjų ašmenėlių tipologinį panašumą su vėlyvojo paleolito gravetiniais (pranc. *Gravette*) mikrolitais. Visai tikėtina, kad šis dirbinių tipas yra tiesiogiai kilęs iš paleolitinių dirbinių, todėl minėtiems technokompleksams gal tiktų vėlyvojo graveto terminas.

Yra nemažai stovyklaviečių, kuriose ankstyvieji ašmenėliai randami kartu su Pulli tradicijos įkotiniais strėlių antgaliais. Toks derinys yra žinomas iš Jaros 1-osios, Šaltaliūnės, Katros 2-osios, Pamerkinės ir Netiesų kolekcijų. Šiose kolekcijose dažniau pasitaiko ašmenėliai, pagaminti iš taisyklingų skeltelių. Papiškių gyvenvietėje iš taisyklingos skeltės padarytą ašmenėlį (6:4 pav.), matyt, reikėtų sieti su Pulli technokompleksu, o ne su vėlyvojo graveto tradicija.

Kitų kategorijų dirbiniai prie ankstyviausių apgyvendinimo etapų priskirti pagal stratigrafinę padėtį ir iš dalies pagal gelsvą patinos spalvą. Jokių kitų tipologinių kriterijų, leidžiančių datuoti šiuos dirbinius ankstyvuojū holocenu, nėra. Apatiniame kultūrinio sluoksniu horizonte rasta gremžtukų, rėžtukų, retušuotų skelčių ir nuoskalų, perforatorių, kirvelių, skaldytinių ir taisyklingų skelčių, turinčių nusidėvėjimo žymių. Rėžtukų rasta nedaug ir jie įvairūs – vienas ašmenys išskelti nuo retušuotų aikštelių (5:12–14 pav.), likusių ašmenys suformuoti nuo nulaužtų skelčių galų (6:25 pav.) arba nuo natūralios aikštelės (5:11; 6:9 pav.). Minėtinas neįprastas dirbinys, kurio pavidalas primena kirvelį (5:18 pav.). Skaldytiniai iš apatinių kultūrinio sluoksniu horizontų buvo įvairūs, dažnai labai su naudoti, keli jų aiškiai priklausė dvigalių skaldytinių su bendru skaldymo frontu kategorijai (5:20 pav.). Jie būdingi ankstyvojo mezolito laikotarpiui. Lomelėje tarp kalvos ir terasos apatiniame kultūrinio sluoksniu horizonte rasta nemažai taisyklingų skelčių, taip pat iš jų pagamintų dirbinių (6 pav.).

Apibendrinant ankstyvojo holoceno radinius galima konstatuoti, kad Papiškių 4-osios gyvenvietės kolekcijoje rasti radiniai yra susimaišę ir pagal tipologinius kriterijus skirtini skirtingoms titnago apdirbimo industrijoms. Radinių, kuriuos patikimai galima būtų datuoti vėlyvuojū paleolitu, nėra, matyt, gyvenvietės teritorijoje šio laikotarpio stovyklų nebuvo. Atskiri paleolitiniai radiniai galėjo patekti nebent iš terasoje įkurtų stovyklų.

Ryškesniaią grupę sudaro Pulli technokompleksui skirtini radiniai (6 pav.). Ši titnago apdirbimo industrija pasižymi taisyklingų skelčių gamyba ir iš jų pagamintais dirbiniais. Technokomplekso radinius sudėtinga atskirti nuo vėlyvojo mezolito medžiagos, kuri taip pat paremta skelčių gamyba nuspaudimo būdu ir jų dirbiniais. Tyrinėjant plote atlikus planigrafinę skelčių paplitimo analizę

7 pav. Mezolito radinių paplitimas tyrinėtame plote.

išryškėjo 4 skelčių sandkaupos (7 pav.). Viena sandkaupa (A) buvo lomelėje tarp salpinės kalvelės ir terasos. Joje rasti abu Pulli tradicijos įklotiniai antgaliai ir daug taisyklingų įvairaus pločio skelčių. Šioje vietoje apatiniuose horizontuose rasti titnago dirbiniai taip pat priskirti Pulli technokompleksui. Plačios ir ilgos skeltės ir jų dirbiniai liudija, kad buvo naudojama labai kokybiška specialiai parinkta žaliava. Sunku pasakyti, ar lomoje galėjo būti įkurta stovyklavietė. Paprastai mezolito medžiotojai stovyklavietėms rinkdavosi aukštesnes vietas, todėl radiniai galėjo patekti kažkur iš šalies.

Pulli technokompleksas pastaruoju metu tapatinamas su Kundos mezolitinė kultūra (Ostrauskas, 2000). Kita vertus, Rytų Pabaltijyje yra nemažai mezolito paminklų, tarp jų ir Kundos gyvenvietė, kuriose šios industrijos radinių neaptikta. Paminklai, turintys Pulli industrijos bruožų, žinomi Pietų Lietuvoje, kurioje buvo pagrindiniai titnago

žaliavos šaltiniai, ir į šiaurę nuo jos (Ostrauskas, 2000). Šios titnago apdirbimo industrijos chronologija nėra tiksliai nustatyta. Dauguma tyrinėtojų linkę ją datuoti ankstyvuoju mezolitu, tačiau dalis kompleksų gali būti ir vėlesni, datuojami jau vėlyvuoju mezolitu.

Kiti ankstyvajam mezolitui skiriami radiniai ryškesnių tipologinių serijų nesudaro, todėl sieti juos su kokia nors kultūrine tradicija nėra pagrindo. Radiniai į kultūrinį sluoksnį greičiausiai pateko įvairiais keliais – iš stovyklaviečių, kurios buvo įsikūrusios ant terasos, arba liko po trumpalaikių sustojimų salpinėje kalvelėje.

Vėlyvasis mezolitas (VII–VI tūkst. pr. Kr.). Vėlyvojo mezolito radiniai atskirti remiantis daugiausia tipologiniais kriterijais. Šiuo laikotarpiu įsivyravo taisyklingų skelčių gamyba nuspaudimo būdu. Iš skelčių gaminti lancetiniai antgaliai, įvairūs ašmenėliai ir kitokie mikrolitiniai dirbiniai. Gaminant titnago dirbinius plačiai naudota mik-

rorėžtukinė skelčių dalijimo technika. Remiantis tipologiniais kriterijais, patikimai priskirti kitų kategorijų dirbinius sudėtinga, galima tik pasakyti, kad vyravo tendencija gaminti dirbinius iš skelčių.

Papiškių gyvenvietėje vėlyvajam mezolitui priskirti 4 lancetiniai antgaliai, kurių plunksnos suformuotos apatiniame skeltės gale mikrorėžtukiniu nuskėlimu (8:1–4 pav.). Tipologiškai jie gana įvairūs, skiriasi savo pavidalu, apdirbimo būdu ir proporcijomis. Dviejų lancetų retušuota tik plunksna, kitų dviejų dar papildomai paretušuoti šonai ir pagrindas. Taip pat rasta gana kompaktiška bazinių mikrorėžtukų grupė (8:11–16 pav.), rodanti mikrolitinių dirbinių gamybos vietą. Nedidelė grupė ašmenėlių (8:5–8 pav.) tipologiškai taip pat datuojama vėlyvuoju mezolitu.

Kitų dirbinių tipologinis datavimas nėra toks tikslus. Rasti 5 vadinamieji ovaliniai kirveliai, vienas fragmentas aptiktas gana giliai smėlio sluoksnyje (8:31 pav.). Ovaliniai kirveliai dažniausiai sutinkami vėlyvojo mezolito kompleksuose, todėl minėtas dirbinys gali būti „nuskenęs“ iš aukštesnio horizonto. Likusieji kirveliai gali būti datuojami ir neolito laikotarpio-pirmąja puse. Taisyklingos skeltės buvo nuspaudžiamos nuo kūgio pavidalo skaldytinių, kurio fragmentas rastas gyvenvietėje (8:35 pav.). Rėžtukai gaminti iš skelčių, ašmenys išskelti keliuose kampuose (8:26, 27 pav.), rastas vienas kombinuotas su gremžtuku (8:23 pav.).

Išanalizavus vėlyvojo mezolito titnago dirbinių paplitimą, pastebėta, kad jų paplitimas sutampa su išskirtomis skelčių sancaupomis B ir C centrinėje tyrineto ploto dalyje (7 pav.). Šioje teritorijoje rasta iš skelčių pagamintų gremžtukų, grąžtelių ir kitų dirbinių, kurie taip pat priklauso vėlyvajam mezolitui (8 pav.).

Visi minėti radiniai būdingi vadinamajai Janislavicų titnago apdirbimo industrijai. Manoma, kad ankstyvuoju jų gaminimo etapu šio technokomplekso lancetai buvo retušuotais šonais, kartais jų pagrindas net primena įkotę. Pasiekus vėlyvąjį etapą lancetai papildomai nebūdavo apdirbami. Gyvenvietėje visiškai nepasitaikė trikampių ašmenėlių, itin būdingų vėlyviesiems Janislavicų industrijos kompleksams. Lietuvos teritorijoje Janislavicų titnago apdirbimo industrija yra kol kas vienintelė aiškiau apibrėžta šio laikotarpio technika, kuri nesunkiai atpažįstama pagal mikrolitinius dirbinius, tačiau kitus dirbinius sunku atskirti nuo Pulli technokomplekso daiktų.

Netoli terasos pakraščio rasti du trapeciniai strėlių antgaliai, pagaminti iš plonų taisyklingų skeltelių (8:9, 10 pav.). Su centrinėje tyrineto ploto radiniais jie nesiejami. Trapecinį antgalį primena ir skeltė abiem retušuotais galais (8:22 pav.), tačiau jos funkcinė paskirtis, matyt, buvo kita. Trapecijų chronologijos klausimas lieka atviras.

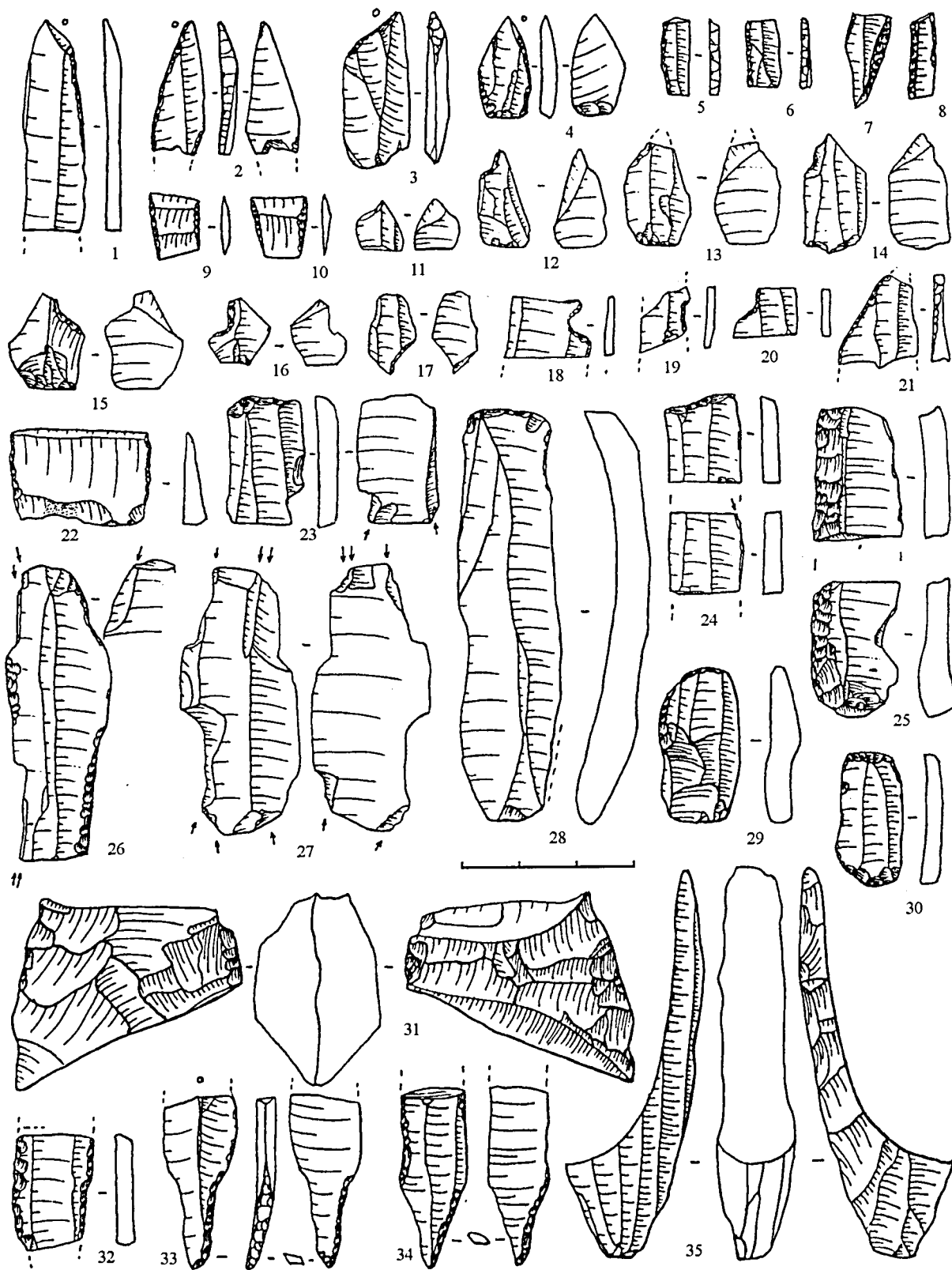
Manoma, kad jos buvo pradėtos gaminti vėlyvojo mezolito laikotarpiu, netgi laikomos vienu šių laikotarpį pabrėžiančių bruožų (Rimantienė, 1984). Trapecijų randama daugelyje stovyklaviečių, tačiau dažniausiai ne po daug. Skandinavijoje ir Šiaurės Europoje trapecijos buvo pagrindinė strėlės antgalio forma iki vėlyvojo neolito. Kai kuriose Lietuvos neolito gyvenvietėse taip pat randama trapecijų, pavyzdžiui, nemaža serija žinoma iš Daktariškės 1-osios gyvenvietės (Butrimas, 1982).

Apibendrinant Papiškių gyvenvietės duomenis galima teigti, kad kalvelėje mažiausiai vieną kartą buvo įsikūrusi mezolitinė stovykla, kurios titnago inventorių sietinas su Janislavicų industrijos ankstyvuoju etapu. Radiniai daugiausia koncentravosi tyrineto ploto centre, šiam laikotarpiui, matyt, priklauso nemažai skelčių iš sancaupų B ir C (7 pav.). Nedidelė ir tipologiškai įvairi vėlyvojo mezolito dirbinių grupė liudytų, kad šiuo laikotarpiu gyvenvietėje būdavo apsistojama retai ir neilgam.

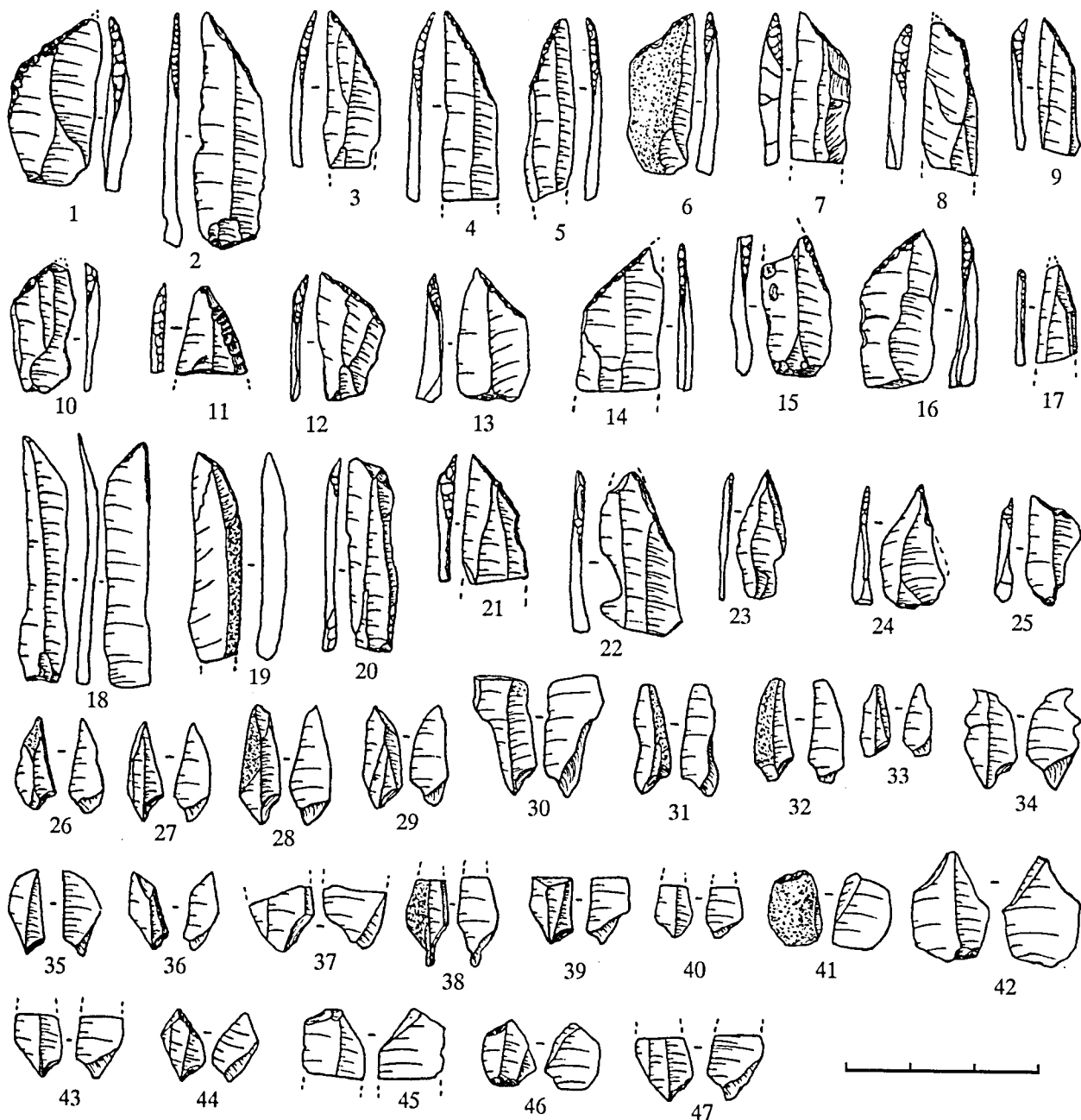
Ankstyvasis ir vidurinysis neolitas (V–IV tūkst. pr. Kr.). Vienas pagrindinių neolito identifikavimo radinių grupių yra keramika. Kaip jau buvo užsiminta, Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje keramikos radiniai išliko labai prastai, nemaža jos dalis, matyt, visiškai sunyko, todėl patikimai spręsti apie visus neolito apgyvendinimo epizodus yra sunku. Kita vertus, šioje gyvenvietėje rastos didelės tipologiškai vienodų neolitinių titnago dirbinių serijos. Kaip ir daugumoje smėlinių gyvenviečių, patikimai susieti titnago radinius su kitomis radinių grupėmis nėra lengva.

Ankstyvojo neolito keramikos gyvenvietėje nebuvo rasta, o ryškesnių titnago radinių tipų šis laikotarpis neturi. Savitais bruožais pasižymintis viduriniojo neolito inventorių leidžia kalbėti apie Papiškių apgyvendinimą šiuo laikotarpiu. Viduriniajam neolitui skiriami lancetiniai strėlių antgaliai, kurių plunksnos suformuotos viršutiniame skeltės gale. Lancetai gaminti tiek naudojant mikrorėžtukinę techniką, tiek paprasčiausiai paretušuojuojant skeltės ar net nuoskalos galą. Šie dirbiniai bus vadinami neolitinių lancetų vardu. Paprastai tokius lancetus lydi distaliniai mikrorėžtukai (mikrorėžtukine technika atidalytas skeltės viršutinis galas). Atrodo, kad šios industrijos skelčių ruošiniai buvo gaminami ne nuspaudžiant, bet nuskeliant.

Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje rasta didelė neolitinių lancetų serija (9:1–25 pav.) išimtinai pietinėje tyrineto ploto dalyje (10 pav.). Toje pačioje tyrineto ploto dalyje gausiai rasta distalinių mikrorėžtukų (9:26–41, 43, 44 pav.). Daug neolitinių lancetų rasta Kretuono 1-osios gyvenvietės šiauriniame sektoriuje (Girininkas, 1990), tačiau jų visiškai nepasitaikė stratifikuotuose sluoksniuose kartu su ankstyvojo neolito radiniais. Nemaža lancetų serija rasta Ančių Pelkės gyvenvietėje (dabartinėje Rusijos

8 pav. Vėlyvojo mezolito titnago dirbiniai.

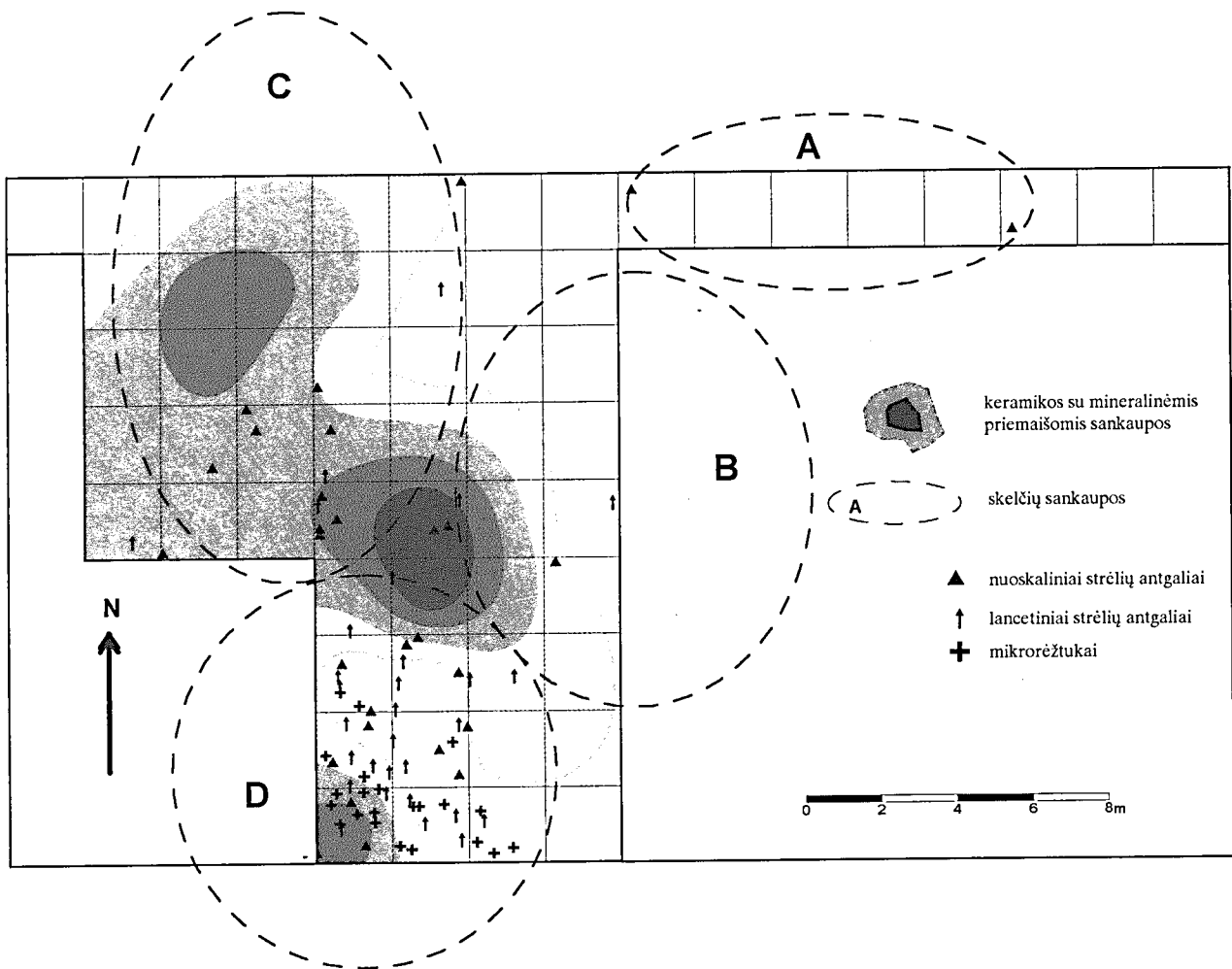

9 pav. Viduriniojo neolito titnago dirbiniai.

Kaliningrado srityje), kuri datuota viduriniuoju neolitu (Тимофеев, 1978). Atsižvelgiant į tai, šių dirbinių datavimas viduriniuoju neolitu yra gana patikimas. Neolitiniai lancetai beveik visais atvejais siejasi su narviškos tradicijos keramika. Neolitinių lancetų rasta Pakretuonės 3-iojoje, Gribašos 4-ojoje gyvenvietėse, kuriose rasta ir klasikinio stiliaus narviškos keramikos. Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje klasikinio stiliaus narviškos keramikos nebu-

vo, tačiau turint galvoje blogas išlikimo sąlygas, ji galėjo būti visiškai sunykusi.

Gana kompaktiškas neolitinių lancetų ir mikrorėžtukų paplitimas tyrinėtame plote (10 pav.) leidžia teigti, kad salpinėje kalvoje buvo įkurta vasaros sezono stovyklavietė. Minėtų mikrolitinių dirbinių paplitimas sutampa su skelčių sankaupa (D) ir didele titnago skaldos koncentracija pietinėje tyrinėto ploto dalyje. Stovyklavietėje liko

10 pav. Viduriniojo ir vėlyvojo neolito A radinių paplitimas tyrinėtame plote.

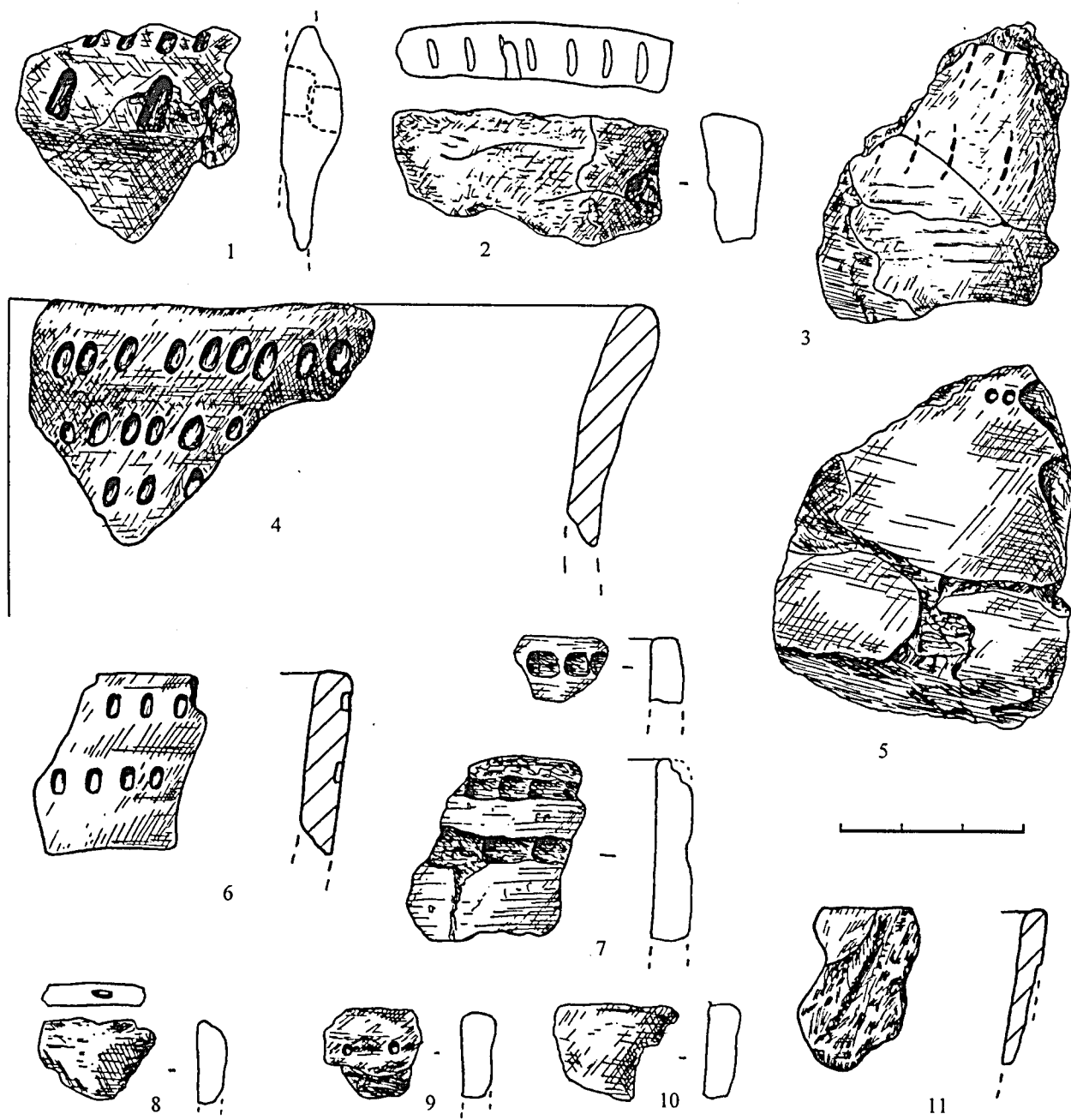
ryškūs titnago apdirbimo veiklos pėdsakai – buvo gaminami lancetai, greičiausiai ir kiti dirbiniai. Toje pat teritorijoje rasta daug smulkių retušuotų dirbinėlių, kurias vadiname smulkiųjų grandukų vardu. Susidaro įspūdis, kad dirbiniams gaminti naudota gana prasta žaliava, galimas daiktas, surinkta aplinkinėse dirvose.

Viduriniajam neolitui be didesnių abejonių galima skirti puodo su gumburais šukę (11:1 pav.). Šis nedidelis puodo fragmentas išliko labai prastai, tačiau jame aiškiai matomi stilistiškai ryškūs bruožai – gilūs įspaudai kaklo linkyje ir terasinių įspaudėlių ornamentas. Tokių indų gausu visoje Nemuno kultūros paplitimo teritorijoje ir jie laikomi būdingiausiu šios kultūros bruožu. Puodų su gumburais rasta Katros 1-ojoje, Papiškių 4-ojoje, Šakių Lankoje, Gribašos 4-ojoje, Margiuose ir kitose gyvenvietėse (Piličiauskas, 2002). Komplexus su šio tipo puodais drąsiai galima pavadinti klasikiniiais, nes būtent jie geriausiai

atspindi istoriografijoje susiformavusią Nemuno kultūros sampratą. Nepaisant gausių tokios keramikos radimviečių, iki šiol nėra patikimai nustatyta, koks titnago inventorius ją lydėjo. Galima tik pastebėti, kad neolitiniai lancetai kartu su Nemuno kultūros puodais sutinkami retai.

Papiškių gyvenvietė yra šiauriausia klasikinio Nemuno kultūros etapo keramikos radimvietė – toliau į šiaurę šios kultūros paminklų nežinoma. Beveik visi viduriniojo neolito Nemuno kultūros paminklai pasižymi ribotu keramikos indų skaičiumi. Atrodo, kad šios kultūros bendruomenės laikėsi gana mobilaus gyvenimo būdo ir dažnai kaitaliavo savo stovyklaviečių vietas. Matyt, viena iš sezoninių stovyklų buvo įsikūrusi Papiškių salpinėje kalvelėje.

Vėlyvasis neolitas A (3100–2300 m. pr. Kr.). Vėlyvojo neolito pradžia lietuviškoje istoriografijoje tradiciškai siejama su Virvelinės keramikos kultūros pasirodymu Lietuvoje. Šiandien didesnių abejonių nekelia faktas, kad

11 pav. Keramika, turinti mineralinių priemaišų molio masėje.

šiuo laikotarpiu dabartinėje Lietuvos teritorijoje tebegyveno žvejų ir medžiotojų kultūros, skiriamos Narvos ir Nemuno archeologinių kultūrų vėlyviesiems etapams. Atsižvelgiant į kultūrinius reiškinius, vykusius vėlyvuojū neolitu, šis laikotarpis dalijamas į du periodus – A ir B. A periodas trunka maždaug iki 2300 m. pr. Kr., kai Centrinėje Europoje prasideda bronzos amžius.

Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje nebuvo aptikta keramikos ar kitų radinių, kuriuos, be abejonės, būtų galima skirti Virvelinės keramikos kultūros ar kitų agrarinio neolito kultūrų palikimui, tačiau rasta nemažai titnago ir keramikos radinių, datuojamų vėlyvuojū neolitu A.

Ryškiausių vėlyvojo neolito titnago radinių grupę sudaro iš nuoskalų pagaminti plokščiai retušuoti strėlių

antgaliai. Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje nuoskaliniams antgaliams priskirta 30 dirbinių (12 pav.), nors dalis jų galėjo būti naudoti kaip perforatoriai. Antgalių tipologinės charakteristikos gana smarkiai įvairuoja – skiriasi ruošiniai, antgalių pavidalas, apdirbimo būdas. Kolekcijoje yra keli antgaliai, pagaminti iš skelčių (12:1–3 pav.), du jų yra dantytais pakraščiais. Du antgaliai padaryti iš plonyčių nuoskalų (12:4 pav.), jų pakraščiai retušuoti smulkiu lygiu pakraštiniu retušu. Neretai antgaliams gaminti panaudotos nuoskalos, kurių priekinėje pusėje likusi titnago žievė (12:7, 10, 18, 19 pav.). Daugumos antgalių pavidalas nėra labai taisyklingas – dominuoja trikampio pavidalo antgaliai, tačiau yra ir rombo (12:5 pav.), ir nupjauto rombo pavidalo (12:12, 13, 22 pav.). Dažniausiai antgaliai apdirbti gana negrabiai, dėl to susidaro išpūdis, kad jie neužbaigti gaminti. Pastebima bendra tendencija retušuoti tik ten, kur reikalinga, norint suteikti dirbiniui reikiamą pavidalą. Dažnai antgalių pakraščiai dantyti, ypač tose vietose, kur retušuota iš vienos pusės. Visais šiais bruožais aptarti dirbinėliai skiriasi nuo vėlyvojo neolito B nuoskalinių antgalių, kurie pasižymi formos išbaigtumu ir precizišku apdirbimu.

Tradiciškai plokščiai retušuoti strėlių antgaliai datuojami vėlyvučiu neolitu, tačiau pastaruoju metu atsiranda vis daugiau duomenų, kad tokie antgaliai miškų neolito kultūrose pasirodo anksčiau. Pavyzdžiui, nupjauto rombo pavidalo antgalis rastas Kretuono I-osios gyvenvietės ankstyvojo neolito sluoksnyje. Plokščiai retušuoti strėlių antgaliai ir ietigaliai žinomi iš Zvejniekų kapinyno (Latvija) viduriniojo neolito kapų, kurie siejami su Šukinės duobelinės keramikos kultūra (Zagorskis, 1987). Tikėtina, kad ši titnago apdirbimo technologija iš šukinės duobelinės keramikos sričių pradėjo plisti jau viduriniojo neolito laikotarpiu.

Kartu su plokščiai retušuotais antgaliais vėlyvojo neolito kompleksuose randama ir kitų plokščiai retušuotų dirbinių, daugiausia peilių. Vėlyvojo neolito pradžioje peilių buvo gaminama mažai, jų ruošiniams dažniausiai naudotos plačios skeltės. Glūko 10-ojoje gyvenvietėje rasta nemaža serija nuoskalinių antgalių, tačiau vos keli kiti plokščiai retušuoti dirbiniai (Juodagalvis, 2002). Panaši situacija pastebima ir kituose Pietų Lietuvos paminkluose. Vėlyvajam neolitui priskirtas ir ietigalis, kurio pakraščiai retušuoti plokščiai iš abiejų pusių (12:24 pav.). Šis dirbinys rastas gana giliai, o jo paviršius pasidengęs stora balta patina, todėl jis galėjo priklausyti ir ankstyvesniam laikotarpiui. Papiškių kolekcijoje vėlyvajam neolitui galima būtų priskirti keletą iš skelčių pagamintų peilių ir ylių, tačiau patikimai juos atskirti nuo vėlyvojo neolito B medžiagos sunku.

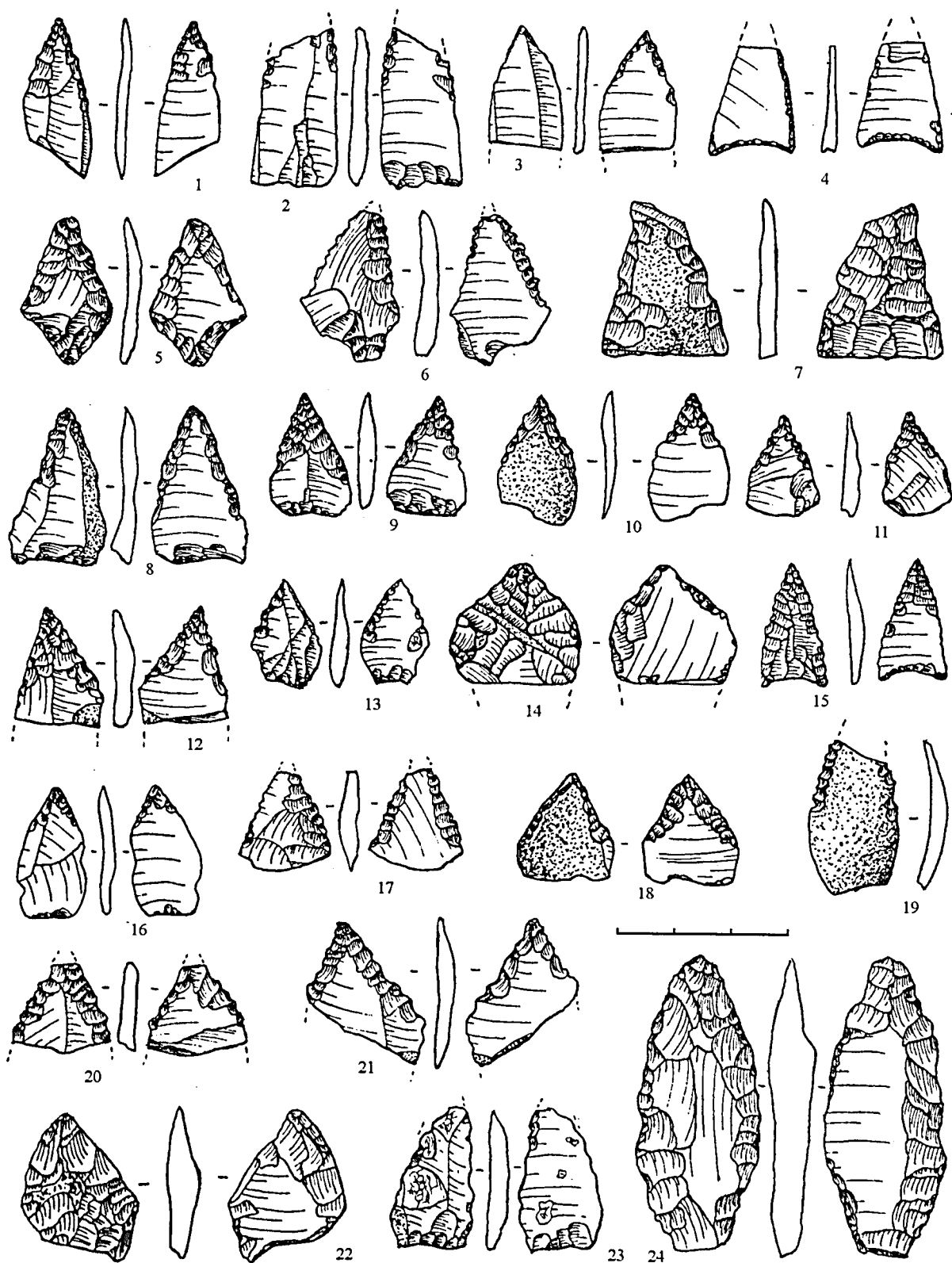
Kita svarbi vėlyvojo neolito radinių grupė yra keramikos radiniai. Šiam laikotarpiui Papiškių 4-ojoje gyven-

vietėje skiriama įvairiai ornamentuota keramika su mineralinėmis priemaišomis molio masėje (11:2–11 pav.). Dėl prasto keramikos išlikimo pavyko rasti vos keletą šukių, pagal kurias galima spręsti apie indų pavidalą ir ornamentiką. Išliko dvi vieno indo šukės, puoštos šukiniais išpaukais (11:3 pav.). Du indai buvo ornamentuoti ovalių išpaukėlių eilėmis, juosiančiomis jų kaklus (11:4, 6 pav.). Rastas puodo pakraštėlis, kurio briauna papuošta skersiniais pailgiais išpaukais, o išorinė pusė neornamentuota (11:2 pav.), ir dar keletas šukių, puoštų kažkokiais smulkiais išpaukais. Neaptikta nė vienos šukės su mineralinėmis priemaišomis nuo puodo dugno – tai būdinga smailiadugnių indų kompleksams. Negausūs keramikos fragmentai tarpusavyje skiriasi ne tik savo stilistinėmis ypatybėmis, bet ir molio mase.

Tokia keramika paprastai skiriama vėlyvajam Nemuno kultūros etapui, kuris pažįstamas palyginti menkai. Daugelyje kompleksų randami skirtingai ornamentuoti indai, retai kada pasitaiko rasti du panašius puodus. Tie patys keramikos bruožai – mineralinės priemaišos molio masėje, smailiadugniai indai ir įvairi ornamentika – pastebimi vienalaikėje Duobinės keramikos kultūroje, gyvavusioje Pietų Skandinavijoje. Kaip ir Nemuno kultūra, ji skiriama miškų neolitui.

Analizuojant vėlyvojo neolito radinių paplitimą gyvenvietėje, galima pastebėti, kad antgaliai išsibarstę po visą tyrinėtą plotą, bet daugiau jų rasta pietinėje dalyje (10 pav.). Antgalių paplitimas iš dalies sutampa su viduriniojo neolito lancetais, pietine skaldos sankaupa ir skelčių sankaupa D. Keramikos su mineralinėmis priemaišomis paplitimas greičiau nurodo vietas, kuriose buvo sukulti puodai, jos nebūtinai sutampa su titnago apdirbimo vietomis. Apibendrinant šio laikotarpio medžiagą galima daryti prielaidą, kad nuoskaliniai antgaliai ir keramika tarpusavyje yra susiję. Didelė antgalių ir keramikos tipologinė variacija rodytų, kad vėlyvojo neolito laikotarpiu buvo apsisistota ne vieną kartą, o tam tikra radinių koncentracija susidarė atsitiktinai.

Vėlyvasis neolitas B (2300–1750 m. pr. Kr.). Laikotarpis chronologiškai atitinka Centrinės Europos ankstyvąją bronzos amžių. Lietuvos istoriografijoje vieni tyrinėtojai jį skiria vėlyvajam neolitui, kiti – bronzos amžiui. Šiuo laikotarpiu dar tebegyvavo žvejų ir medžiotojų bendruomenės, skiriamos vėlyvajam Narvos kultūros etapui. Šiame etape Narvos kultūros visuomenėje fiksuoti ryškūs ekonominiai ir socialiniai pokyčiai, ryškiai atsispindintys tyrinėtų paminklų medžiagoje, o tai leidžia atskirti paminklų chronologinį tarpinį – vėlyvąjį neolitą B. Žvejų ir medžiotojų bendruomenių pėdsakai vėlyvojo neolito laikotarpiu sutinkami tik Rytų ir Pietų Lietuvoje. Likusioje teritorijoje apgyvendinimo situacija nėra aiški.

12 pav. Vėlyvojo neolito A strėlių antgaliai.

Atsižvelgiant į tyrinėjimus kaimyniniuose kraštuose manoma, kad šiame laikotarpyje bendruomenės artimos Centrinės Europos ankstyvojo bronzos amžiaus kultūroms, kurioms neretai taikomas bendras povirvelinių (postvirvelinių) kultūrų pavadinimas. Todėl vėlyvajam neolitui B kartais taikomas povirvelinio laikotarpio terminas.

Vėlyvojo neolito B medžiaga sudaro gausiausią Papiškių gyvenvietės radinių dalį. Tai paskutinis apgyvendinimo laikotarpis – jokių vėlesnių radinių tyrinėjimų metu neaptikta. Netrukus gyvenvietės teritorijoje prasidėjęs durpėjimo procesas užkonservavo akmens amžiaus gyventojų palikimą, todėl šio etapo radiniai liko neišblaškyti. Aptiktos kompaktiškos radinių sankaupos, susijusios su konkrečia Papiškėse gyvenusiu žmonių veikla. Vėlyvajam neolitui B skiriami gausūs titnago radiniai, keramika, osteologinė medžiaga, gintaro radiniai ir keletas akmeninių dirbinių. Šiam laikotarpiui priskirtas ir vienintelis aiškesnis gyvenvietės objektas – ūkinė duobė.

Vėlyvojo neolito B titnago inventorių pasižymi savita apdirbimo industrija ir dirbinių tipais. Pagrindinis ruošinio tipas buvo plati plona nuoskala, gaunama nuo skaldytinių, savo pavidalu primenančių diską. Šiai technikai siūloma taikyti plačianuoskalinės titnago apdirbimo industrijos pavadinimą. Inventorius reprezentuoja ne tik medžioklėje ir buityje naudotus įrankius, bet ir ryškius titnago apdirbimo veiklos pėdsakus. Dar 1989 m. žvalgomosios ekspedicijos metu, kasant bandomąjį šurfą, aptiktas titnago skaldytinių lobis. Vienoje vietoje gulėjo 15 skaldytinių, skirtų plačioms nuoskaloms gauti. Dalis skaldytinių skirtini vadinamajam disko pavidalo skaldytinių tipui (13 pav.). Gali būti, kad skaldytiniai buvo specialiai užkasti, siekiant išsaugoti natūralią drėgmę. Pastebėta, kad titnago kasyklose iškastos žaliavos skalumas dėl joje esančios drėgmės yra geresnis, palyginti su žemės paviršiuje surinkta žaliava (Semenov, 1964). Nemaža dalis skaldytinių, šiam kompleksui skiriamų titnago skaldos ir dirbinių yra šviesiai pilkos spalvos. Tokio titnago aplinkinėse dirvose pasitaiko retai, todėl tikėtina, kad žaliava buvo atgabenta į gyvenvietę iš titnago kasyklų, o ne surinkta apylinkėse.

Apie intensyvią titnago apdirbimo veiklą liudija ir didelė smulkių titnago nuoskalėlių sankaupa šiaurinėje tyrinėto ploto dalyje. Nedideliame plotelyje surinkta keli tūkstančiai titnago nuoskalėlių. Sankaupos centre buvo nedidelė duobutė, kurioje jų buvo ypač daug. Daugelio nuoskalėlių paviršiuje likusios plokščio retušo facetės. Šioje vietoje, matyt, yra buvusi darbo vieta, kurioje vėlyvojo neolito meistras gamino plokščiai retušuotus dirbinius. Sunku pasakyti, kiek galėjo būti pagaminta dirbinių, – sprendžiant iš atliekų gausos, dirbiniai turėtų būti skaičiuojami dešimtimis ar net šimtais. Gausūs titnago apdir-

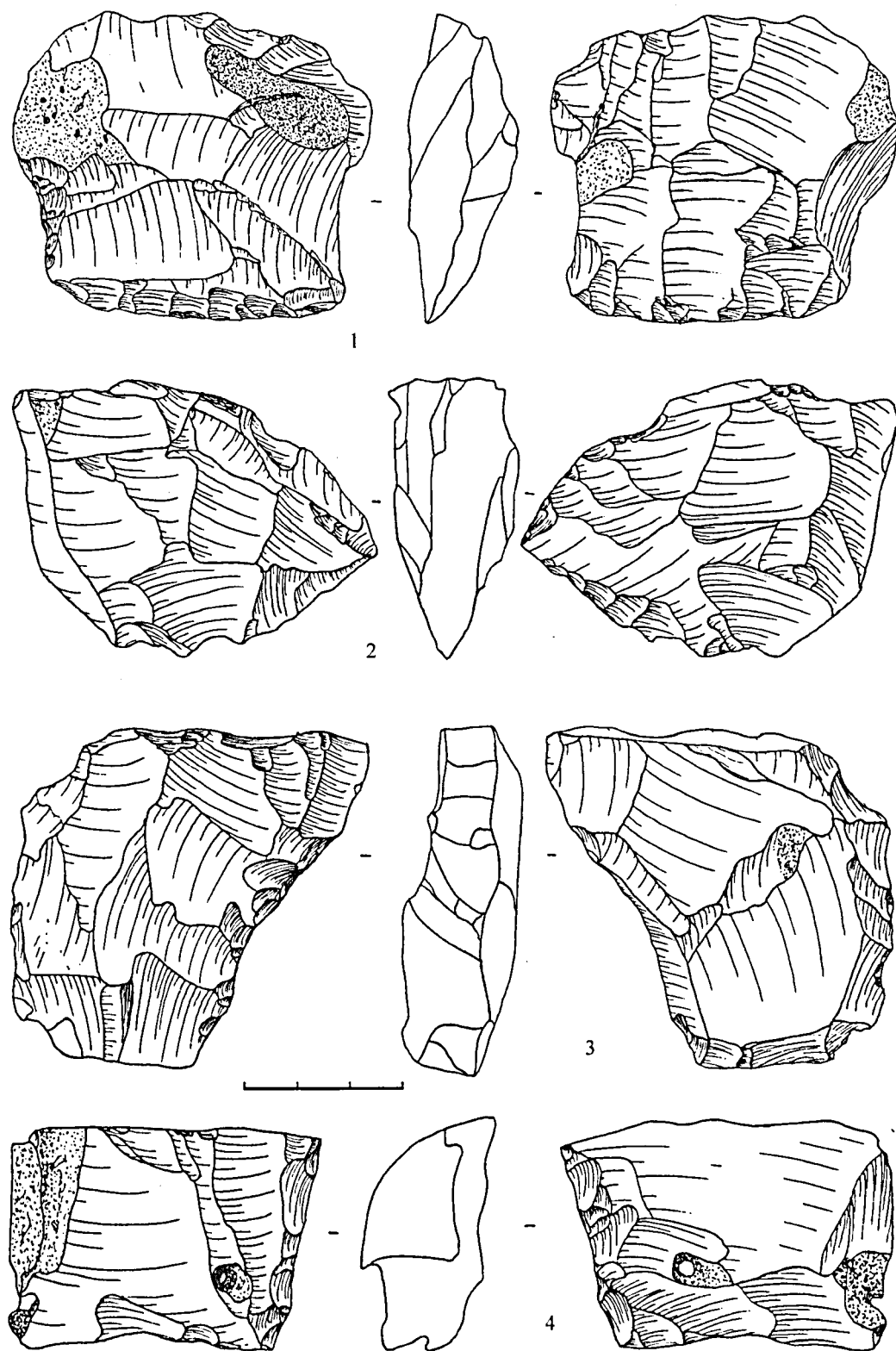
bimo veiklos pėdsakai leidžia teigti, kad paskutiniu apgyvendinimo etapu gyvenvietėje buvo specializuojamasi gaminant titnaginius dirbinius – daugiausia peilius, kirvelius ir strėlių antgalius, tam naudojant specialiai parsigabentą titnago žaliavą.

Visi plačianuoskalinės titnago apdirbimo industrijos kategorijų dirbiniai atpažįstami pagal ruošinio tipą, dirbinių formas ir apdirbimo būdą, todėl juos nėra sunku identifikuoti. Kita vertus, šiam technokompleksui būdingi dirbiniai, kurie sunkiai pasiduoda tradicinei akmens amžiaus titnago dirbinių klasifikacijai, ne visuomet aiški ir jų funkcinė paskirtis. Neretai viename dirbinyje aptinkama kelių kategorijų įrankiams būdingų bruožų, tai juos leidžia vadinti kombinuotais arba daugiafunkciniais įrankiais.

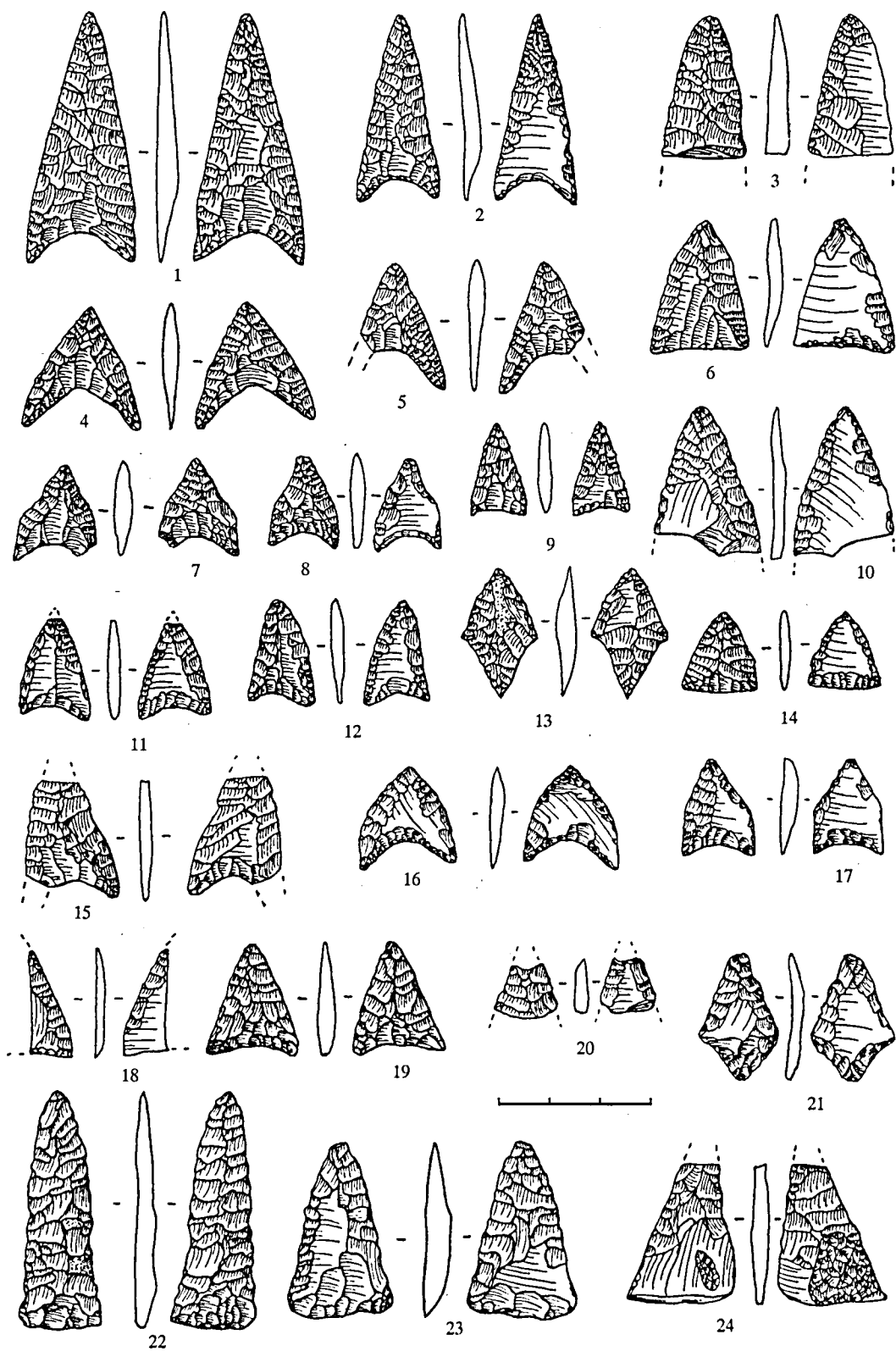
Gyvenvietėje šiam technokompleksui priskirti 37 strėlių antgaliai ir jų dalys (14 pav.). Strėlių antgaliai priklauso nuoskalinių antgalių tipui, tačiau nuo ankstyvesnių skiriasi pavidalo taisyklingumu ir apdirbimo kruopštumu. Dominuoja trikampiai antgaliai įgaubtu ir tiesiu pagrindu, kai kurių antsparniai neįprastai ilgi (14:4, 5 pav.). Antgalių kraštai retušuoti lygiu plokščiu dvipusiu retušu, neretai retušuotas visas dirbinio paviršius. Antgaliai įvairaus dydžio, stambiuosius galima būtų skirti jau ietigalių kategorijai.

Labai gausią radinių grupę sudaro peiliai, kurių šiam kompleksui kartu su fragmentais priskirta net 116. Peiliai įvairaus pavidalo – vieni turi smaigalius (15 pav.), kitų retušuoti tik šonai (16 pav.). Vienu peilių ašmenys tiesūs, kitų įgaubti. Dominuoja peiliai, kurių ašmenys suformuoti vienpusiu retušu, tačiau yra dirbinių, retušuotų iš abiejų pusių, kai kurie jų primena ietigalius (15:8, 12 pav.). Vienam nedideliame peiliukui panaudota gludinto kirvelio nuoskala (19:2 pav.). Kai kurių peilių ašmenys retušuoti tik dalinai, retušas galėjo atsirasti darbo metu. Gyvenvietėje rasta daug šiam technokompleksui charakteringų nuoskalų, kurių kraštuose matomos ryškios panaudojimo darbai žymės. Nuoskalos funkciškai taip pat buvo naudojamos kaip peiliai. Yra nemaža grupė kitų kategorijų radinių, kurių kraštai plokščiai retušuoti ir galėjo būti naudojami kaip peilių ašmenys.

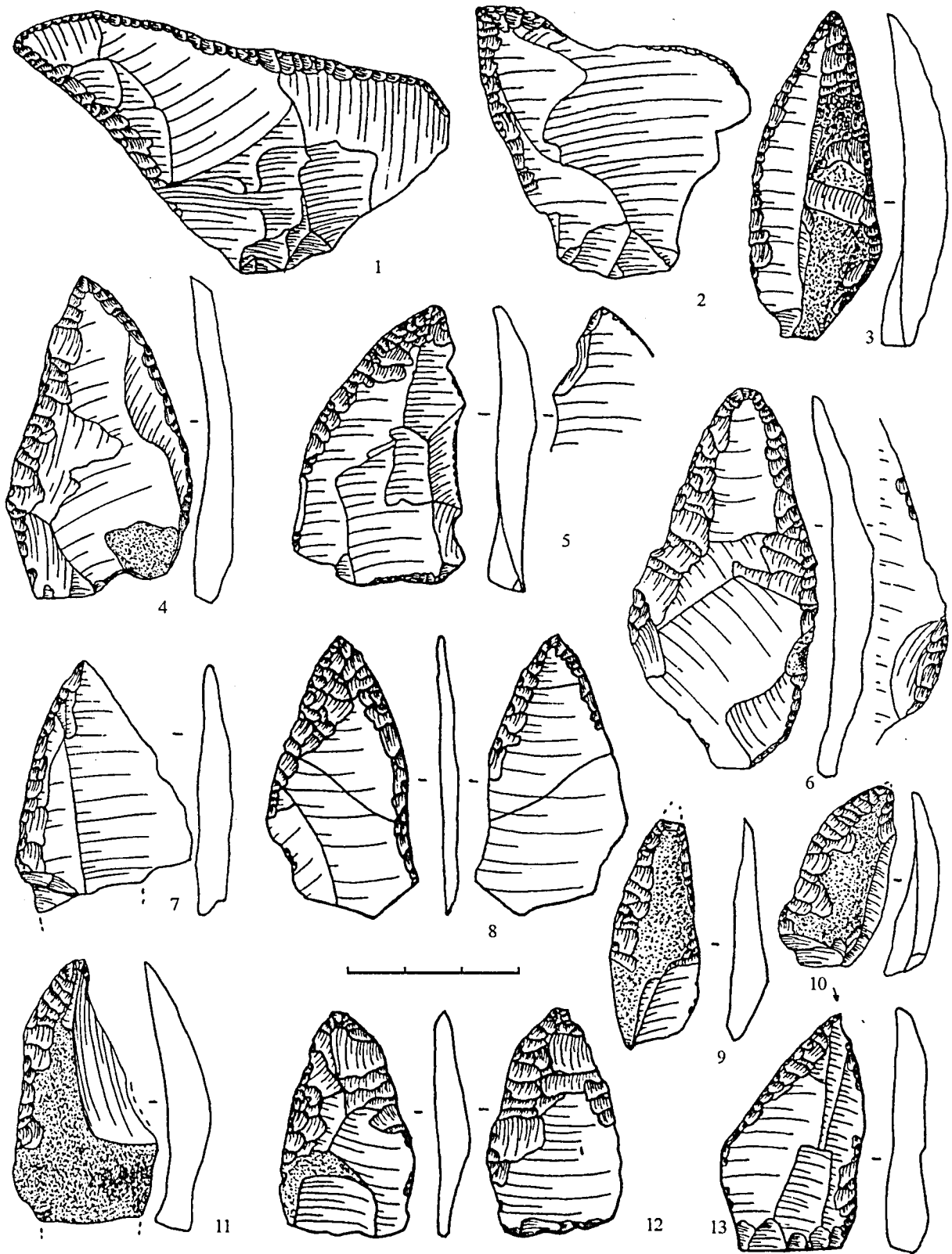
Gremžtukai yra akmens amžiaus titnago dirbiniai, skirti pirmiausia žvėrių kailiams apdirbti. Jų universalios formos ir gamybos būdai laikui bėgant kito nedaug, todėl jie sunkiai datuojami ir siejami su kokiomis nors kultūrinėmis tradicijomis. Plačianuoskalinės industrijos gremžtukai išsiskiria savitais bruožais, retai sutinkamais ankstesniuose laikotarpiuose (17 pav.). Daugelis gremžtukų yra platėjantys ašmenų link, labai dažnai retušuoti ne tik ašmenys, bet ir šonai statmenu arba plokščiu retušu. Yra daug gremžtukų, kurių kampuose suformuoti smaigaliai. Smaigalių funkcija nėra visai aiški, greičiausiai jie taip

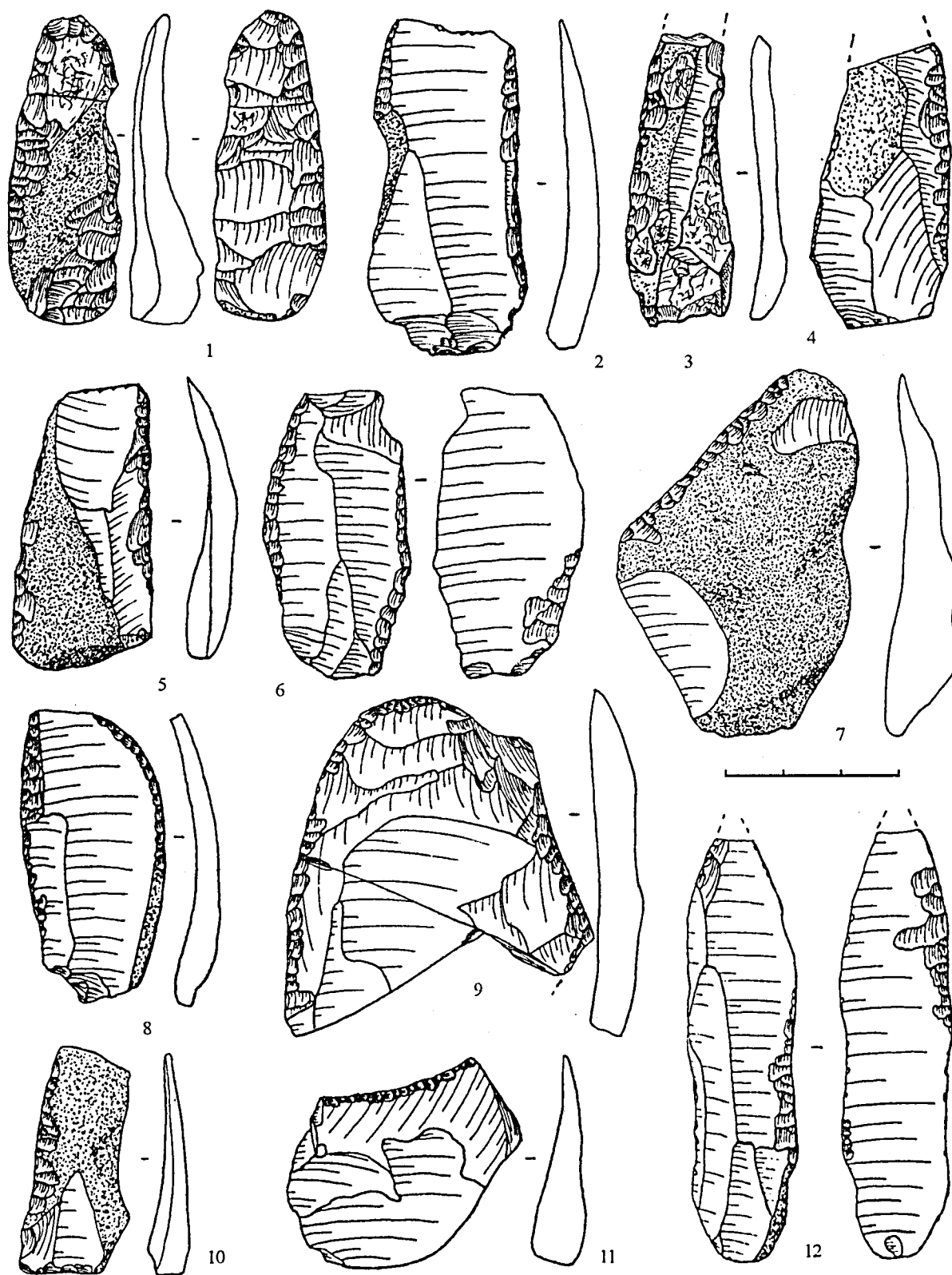
13 pav. Plačianuoskalinės industrijos skaldytiniai.

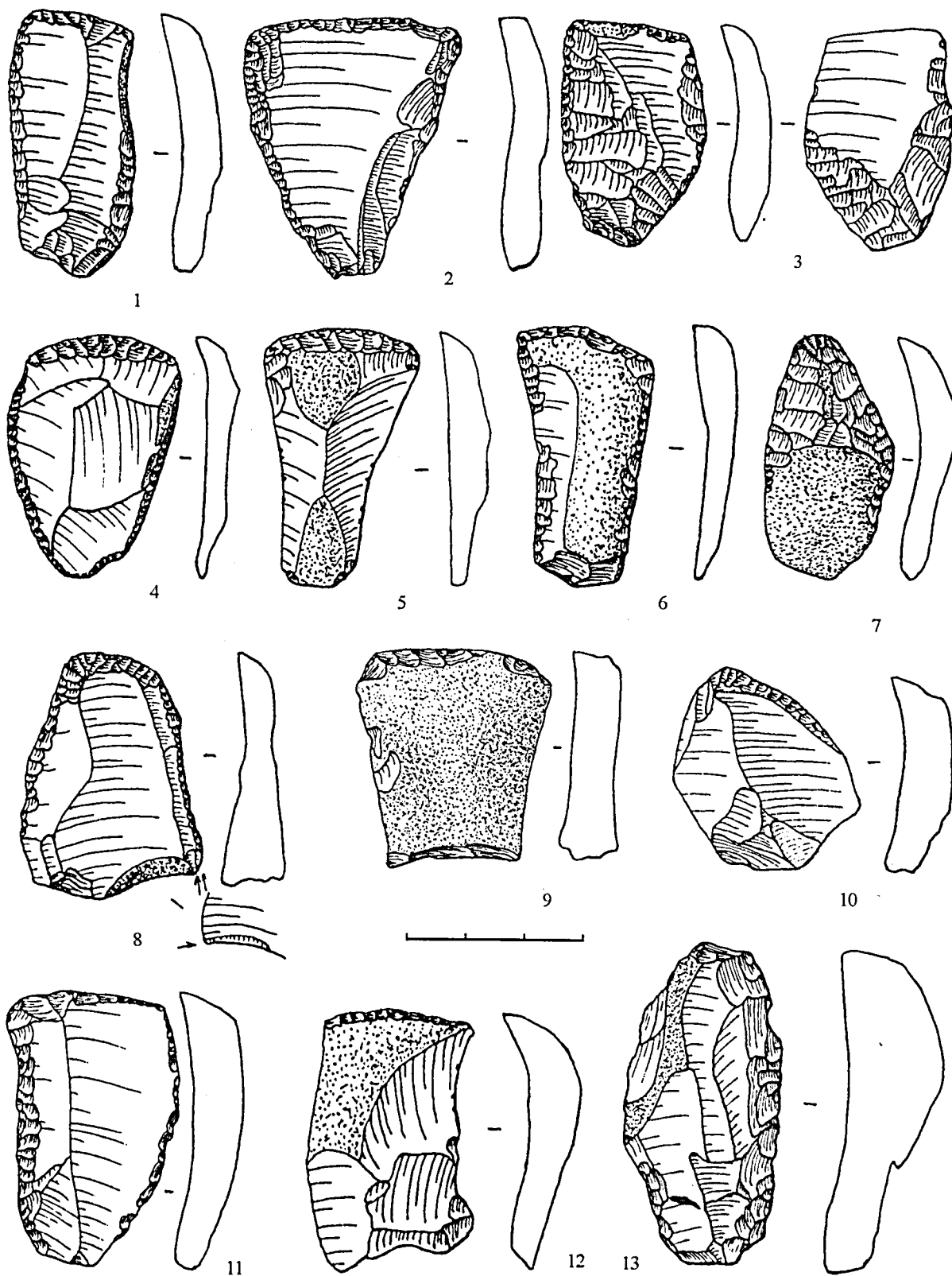
14 pav. Plačianuoskalinės industrijos strėlių antgaliai.

15 pav. Plačianuoskalinės industrijos peiliai smailiais galais.

16 pav. Plačianuoskalinės industrijos peiliai.

17 pav. Plačianuoskalinės industrijos gremžtukai.

pat naudoti odai apdirbti. Vieno gremžtuko pagrindas plokščiai retušuotas kuprelės pusėje (17:3 pav.). Tai padėjo jį išlaikyti rankoje arba įverti į specialų įtvarą. Daugeliui gremžtukų būdingas gana smailas ašmenų kampas. Gyvenvietėje pagal įvairius požymius vėlyvajam kompleksui priskirti 32 šios kategorijos dirbiniai.

Dalis dirbinių priskirti daugiafunkcinių dirbinių kategorijai. Tokie dirbiniai turi gremžtukų, perforatorių ir peilių bruožų, todėl praktiškai neįmanoma nustatyti, kuri dirbinio funkcija buvo pagrindinė. Daugiafunkciniams dirbiniams kartais taikomas režiklio terminas. Papiškių gyvenvietėje šio tipo dirbinių rasta 16 (18 pav.), nors kai kurie jų galėtų būti priskirti ir kitų kategorijų dirbiniams.

Šiam technokompleksui būdingi gludinti titnago kirveliai. Gyvenvietėje rasti 7 kirveliai ar didesnės jų dalys (19 pav.). Beveik visi kirveliai padaryti iš šviesiai pilkos spalvos titnago, kuris dėl didesnio atsparumo smūgiams ypač tinkamas jiems gaminti (Domański, Webb, 2000). 6 kirveliai ar jų dalys yra daugiau ar mažiau taisyklingo lėšio pjūvio. 3 kirveliai rasti sveiki (19:8–10 pav.), kitų likusios tik pentys. Vieno kirvuko ašmenys be naudojimo žymių, kitų dviejų ašmenys atrupėję nuo darbo. Papiškių gyvenvietėje rasta daug nuoskalų, paviršiuje turinčių gludrinimo žymių. Dalis tokių nuoskalų nuskilusios tiesiogiai nuo kirvio ašmenų darbo metu (19:3, 4 pav.). Šių nuoskalėlių paplitimas tyrinėtame plote (21 pav.) nurodo, kurioje gyvenvietės vietoje šiais kirveliais buvo dirbta.

Vienas gludintas kirvelis yra keturkampio pjūvio, pagamintas iš pilko titnago (19:12 pav.). Kirvelis buvo panaudotas kaip skaldytinis. Rasta nuoskalų gludintais paviršiais, turinčių nusidėvėjimo žymių (19:6 pav.), iš vienos nuoskalėlės pagamintas peiliukas (19:2 pav.). Keturkampio pjūvio kirveliai plačiai naudoti nuo IV tūkstantmečio pr. Kr. Agrarinio neolito kultūrose (piltuvėlinių taurių, rutulinių amforų, virvelinės keramikos), o miškų neolito kompleksuose jų randama retai. Titnago gludrinimo technologija pasirodė maždaug IV tūkst. pr. Kr. Agrarinio neolito kultūrose. Kirveliams buvo specialiai parenkama žaliava iš titnago kasyklų, jie gaminti serijomis ir tapdavo mainų objektu. Nuo žaliavų šaltinių atokiau gyvenančios bendruomenės gludrinimo technologijos nenaudojo, gal net ir nežinojo. Miškų neolito kultūrose titnago gludrinimo technologija neabejotinai fiksuota tik vėlyvojo neolito laikotarpiu B, ankstesnis jos naudojimas neginčijamais faktais nėra paremtas. Tikėtina, kad Papiškių keturkampio pjūvio kirvelis nebuvo pagamintas vietoje, greičiau iš kur nors gautas ar surastas ir panaudotas kaip skaldytinis.

Titnagas buvo gludinamas naudojant smiltainio galštuvus. Du smiltainio galštuvai rasti ir

Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje (21:5 pav.). Smiltainio galštuvai paprastai lydi visus plačianuoskalinės industrijos kompleksus, ypač daug jų rasta Kretuono apyežerės vėlyvojo neolito gyvenvietėse.

Be minėtų, Papiškių gyvenvietėje rasta daug kitų dirbinių – grandukų, ylių, gražtelių, retušuotų nuoskalų, kurie, sprendžiant pagal ruošinio tipą ir plokščią retušą, priklauso plačianuoskalinei industrijai. Rasta labai daug sulūžusių dirbinių dalių, perdegusių fragmentų nuoskalų, turinčių nusidėvėjimo žymių – tai rodo, kad gyvenvietės teritorijoje dirbiniai buvo ne tik gaminami, bet ir naudojami.

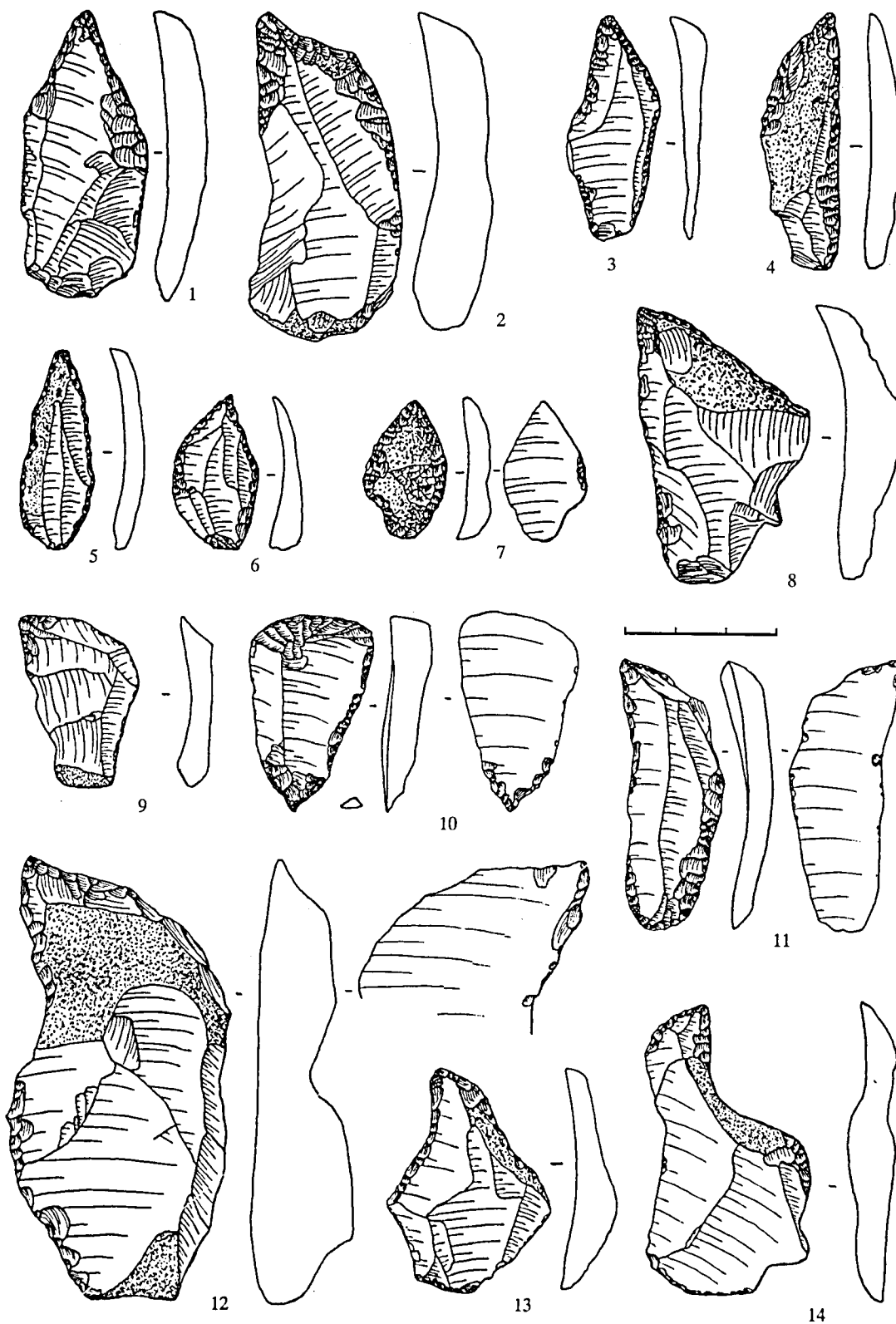
Vėlyvojo neolito B laikotarpiui Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje priskirta keramika, turinti augalinių priemaišų. Sprendžiant iš išlikusių fragmentų, gaminti nedideli plonasiainiai puodai plokščiais dugneliais. Ornamentuotų indų nedaug. Rasta šukių, papuoštų virvučių (20:4, 5, 7 pav.) ir išpaudėlių (20:1–3, 6, 8–10, 14 pav.) ornamentais. Pavyko rekonstruoti tik vieną nedidelį indą tiesiu pakraštėliu, kurio išorė papuošta vertikalių išpaudėlių eilėmis, juosiančiomis visą indo paviršių. Plokščias dugnelis taip pat ornamentuotas išpaudėlių eilėmis (20:1 pav.).

Papiškių keramika savo stilistinėmis ypatybėmis artima vėlyvosios Narvos kultūros gyvenviečių medžiagai. Panašiausias keramikos kompleksas rastas Kretuono 1-osios gyvenvietės šiauriniame sektoriuje, kur jis buvo išskirtas į atskirą (b4) grupę (Brazaitis, 2002). Kaip ir Papiškėse, šiai grupei būdingi plonasiainiai indai, palyginti neįvairi ornamentika, kurioje dominuoja pailgi išpaudėliai ir virvelinis ornamentas.

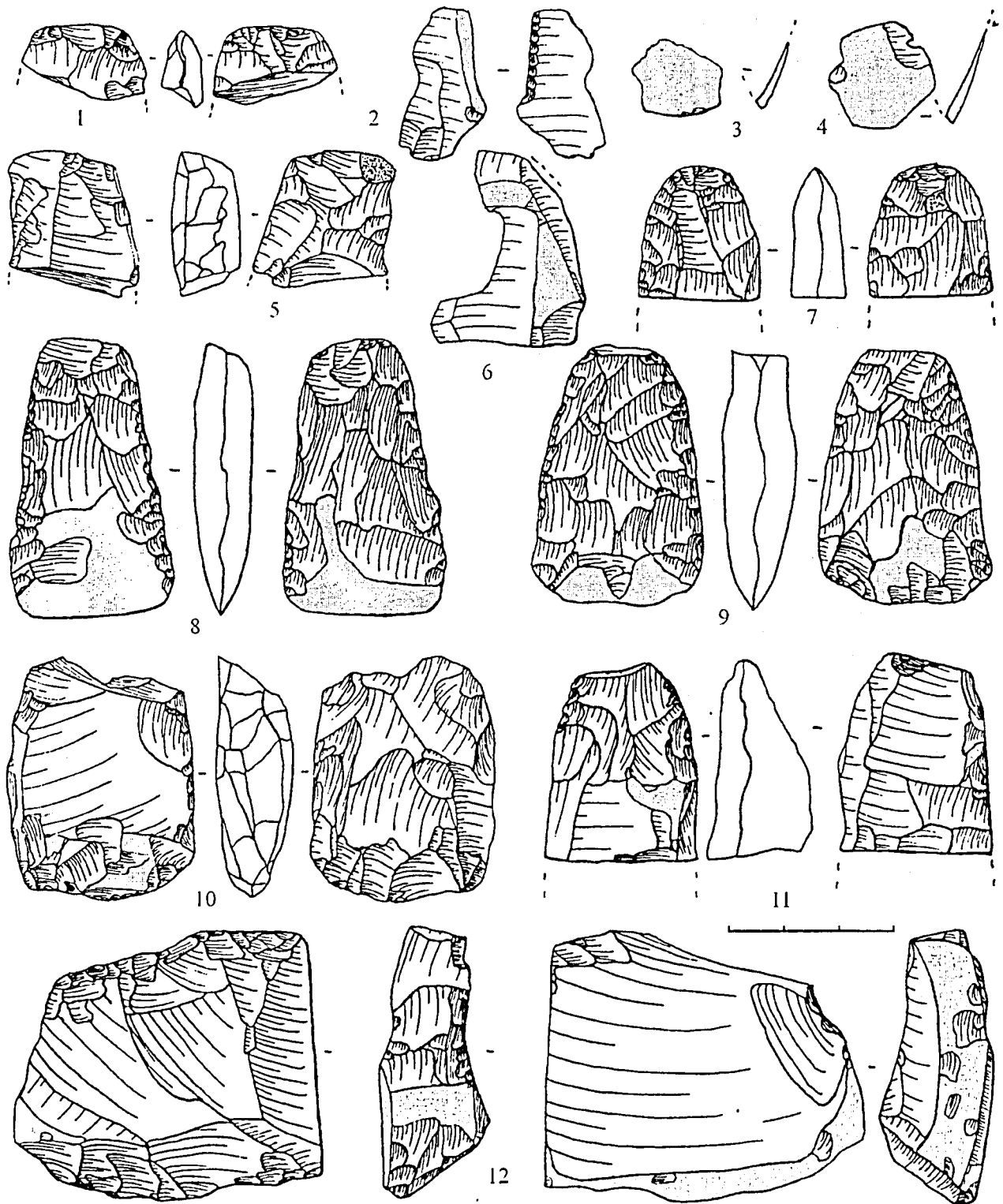
Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje rasta nemažai zooarcheologinės medžiagos, tačiau ji išlikusi labai prastai. Pagal gyvūnų rūšis identifiktuotas tik 61 kaulas (2 lent.). Daugiausia identifiktuota žvėrių dantų, kurie išliko sąlyginai geriau. Procentinė kaulų sudėtis dėl mažo skaičiaus greičiausiai netiksliai atspindi medžiotos faunos sudėtį – pavyzdžiui, meškos dantys buvo rasti kompaktiškoje grupėje ir greičiausiai priklausė vienam individui. Šiaip jau bendra

2 lentelė. Zooarcheologinė medžiaga iš Papiškių 4-osios gyvenvietės. Rūšinę priklausomybę nustatė L. Daugnora

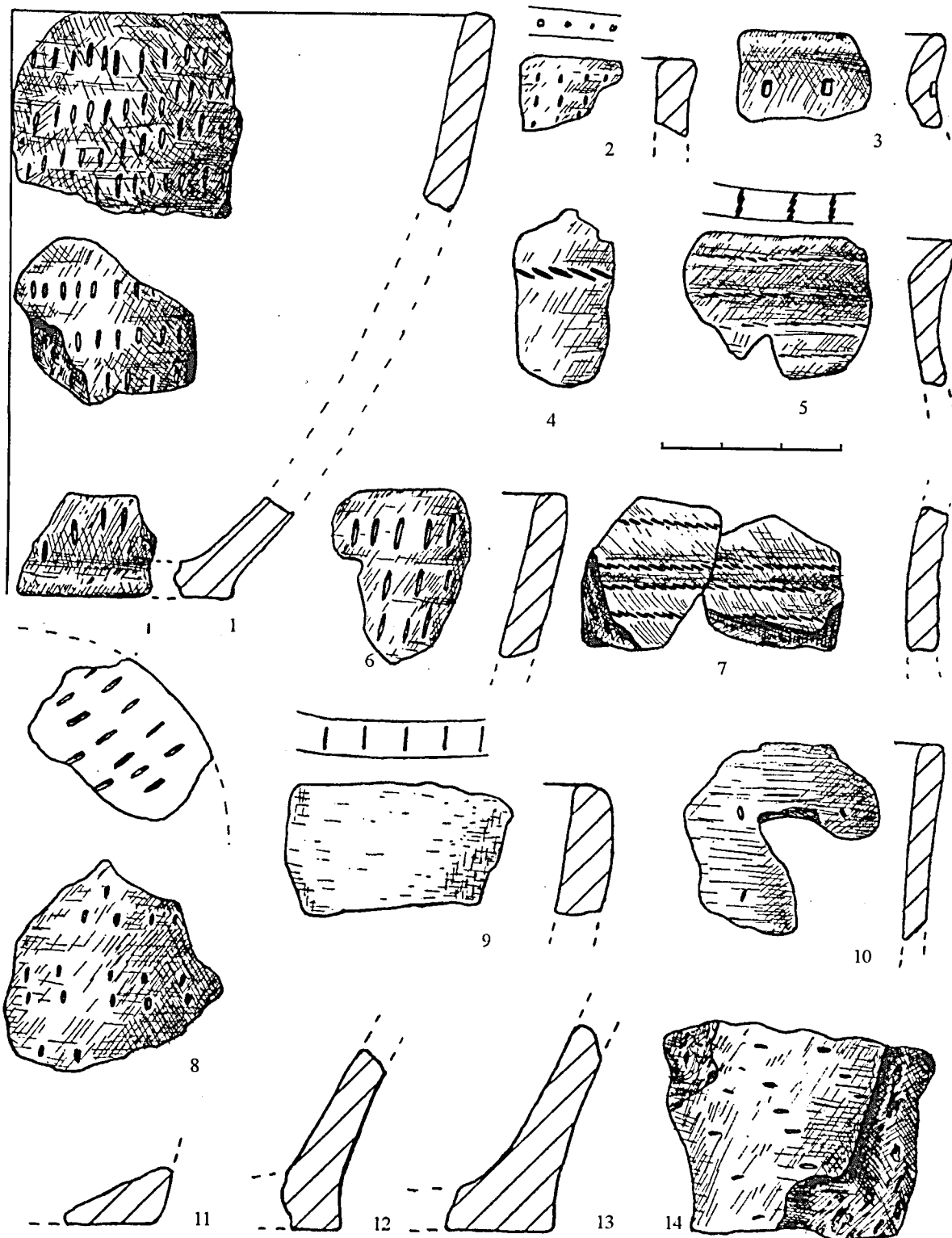
	Kaulai	Dantys	Ragai	Iš viso	%
Briedis (<i>Alces Alces</i>)	4	19	4	27	44,26
Elnias (<i>Cervus Elaphus</i>)	4	9	2	15	24,59
Šernas (<i>Sus Scrofa</i>)	1			1	1,64
Meška (<i>Ursus Arctos</i>)		13		13	21,31
Bebras (<i>Castor Fiber</i>)		1		1	1,64
Arklys (<i>Equus Caballus</i>)	1	1		2	3,28
Galvijų (<i>Bos Bovis</i>)			2?	2?	3,28
Iš viso:				61	100

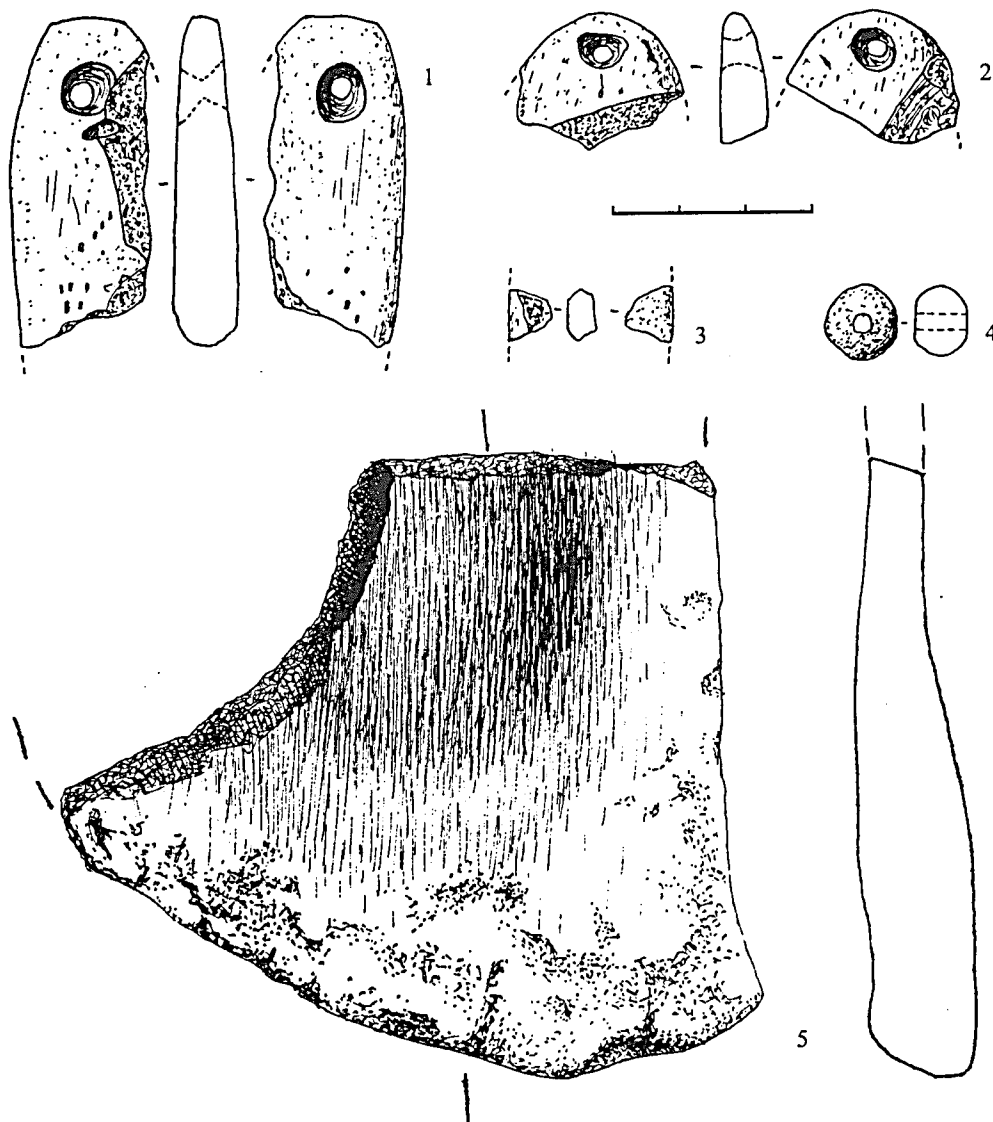
18 pav. Plačianuoskalinės industrijos daugiafunkciniai dirbiniai.

19 pav. Gludinti titnago kirveliai.

20 pav. Keramika, molio masėje turinti augalinių priemaišų.

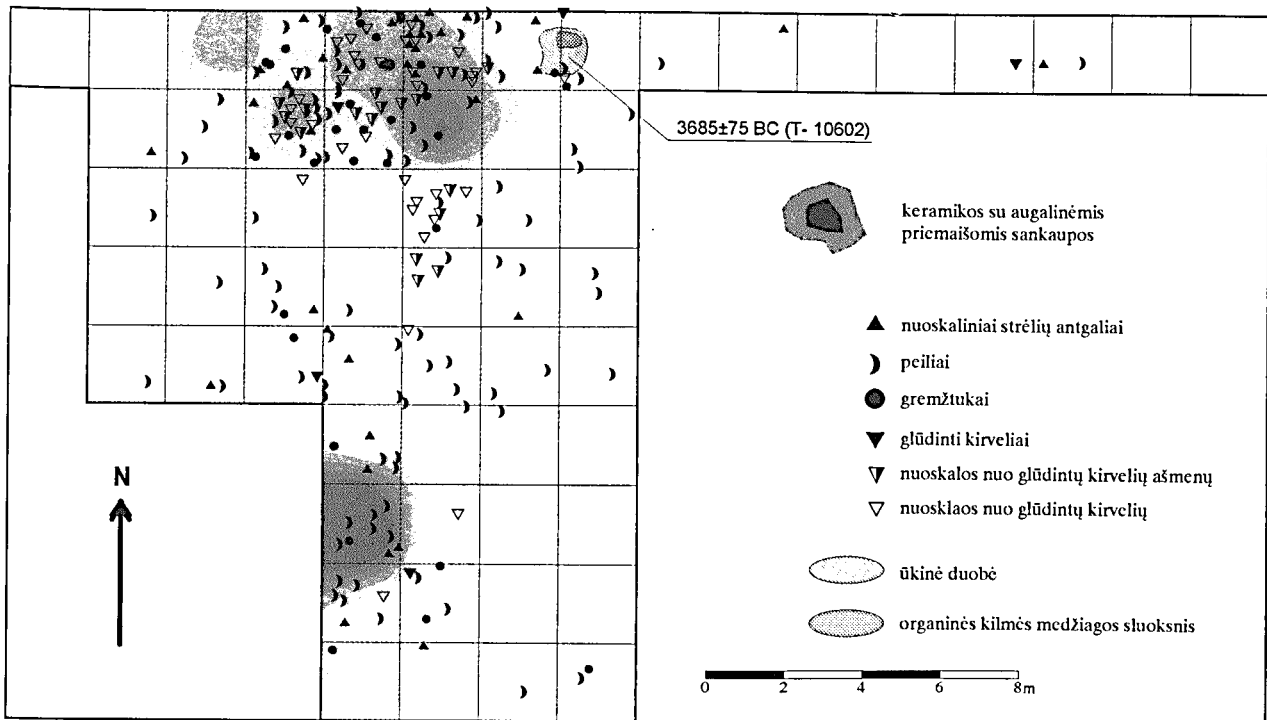
21 pav. Gintaro papuošalai ir smiltainio galastuvas.

kaulų sudėtis artima žvejų ir medžiotojų gyvenvietėms. Dominuoja kanopiniai žinduoliai – briedis ir elnias, tarp neidentifikuotos medžiagos buvo nemažai paukščių ir žuvų kauliukų.

Vėlyvojo neolito B narviškuose kompleksuose arklių kaulų randama dažnai, tačiau jų skaičius paprastai būna nedidelis. Manoma, kad šiuo laikotarpiu arkliai buvo auginami ir naudojami daugiausia susisiekimui. Iš nustatytos medžiagos tik du ragų fragmentai galėjo priklausyti galvijams. Galvijai šiuo laikotarpiu buvo auginami ir miškų neolito kultūrose, tačiau didesnės ūkinės reikšmės, matyt, dar neturėjo. Tik Kretuono 1-ojoje C gyvenvietėje galvijų kaulai sudarė kiek žymesnę dalį (Daugnora, Girininkas, 1996).

Gyvenvietėje rasta keletas kaulo rago dirbinių, deja, išlikusių labai fragmentiškai. Keli dirbiniai skirtini raginių kirvelių kategorijai, tokių dirbinių gausiai randama vėlyvuosiuose narviškuose paminkluose. Taip pat rasta smailinto įrankio dalis ir mažas perdegęs kažkokio įrankio smaigaliukas. Papiškių kauliniai dirbiniai nėra tipologiškai išraiškingi, tačiau visų jų analogai sutinkami vėlyvuosiuose narviškuose paminkluose.

Gyvenvietėje rasti 4 gintariniai dirbiniai – trys kabučiai ir vienas karolis (21 pav.). Dviejų kabučių išlikusios viršutinės dalys, mažesniojo apačia nudegusi. Karoliukas apvalus, jo paviršius kiek aptrupėjęs. Papiškėse rastų gintaro papuošalų tipai nėra tiksliai datuoja-

22 pav. Vėlyvojo neolito B radinių paplitimas tyrinėtame plote.

mi. Jų radimo vieta tyrinėtame plote nesutapo su vėlyviausiojo etapo radinių koncentracija, todėl manyta, kad gintarai galėjo priklausyti ir ankstesniems laikotarpiams. Vyraujantys viduriniojo neolito ir vėlyvojo neolito pirmosios pusės gintaro dirbiniai yra sagos su V pavidalo kiaurymėmis, ilgi karoliai, trapeciniai kabučiai. Tai, kad Papiškėse šių dirbinių nebuvo rasta, verčia manyti, jog šios gyvenvietės radiniai yra vėlesni, datuojami vėlyvuojų neolitu B.

Vėlyviausiojo apgyvendinimo etapo radiniai paplitę po visą tyrinėtą plotą, tačiau didžiausia jų sankaupa aptikta kalvelėje, šiaurinėje tyrinėto ploto dalyje (22 pav.). Šioje vietoje rasta meistro, gaminusio plokščiai retušuotus dirbinius, darbo vieta, išskirta titnaginių kirvelių naudojimo zona, aptikta dauguma tipišku gremžtukų ir peilių, rasta daugiausia keramikos, turinčios mineralinių priemaišų. Netoliese buvo ir ūkinė duobė, iš kurios paimtas anglies pavyzdys buvo datuotas C14 metodu 3685 ± 75 BC (T-10602). Pagal kalibruotas datas duobė datuojama laikotarpiu tarp 2200–1950 m. pr. Kr. Šalia duobės buvo keramikos, kaulų ir tipišku plačianuoskalinės industrijos titnago dirbinių, todėl data gana patikimai atspindi pasutinio apgyvendinimo etapo laiką. Kita mažesnė radinių sankaupa rasta pietinėje tyrinėto ploto dalyje, netoliese, šurfe, buvusiam jau už tyrinėto ploto ribų, buvo rastas titnago skaldytinių lobis.

Plačianuoskalinė titnago industrija nesunkiai identifikuojama ir pastebima įvairialaikėse kolekcijose. Vokės aukštupyje tik Dvaro kaimo 1-ojoje radimvietėje rasta keletas titnago radinių, kurie datuojami vėlyvuojų neolitu B (Brazaitis, 1999). Pietų Lietuvoje yra tyrinėtos kelios akmens amžiaus gyvenvietės, kuriose buvo gausu šio technokomplekso radinių (Dubičių 1-oji, Barzdžio miško, Katros ištakų, Karaviškių gyvenvietės 2-asis plotas), atskirų radinių pasitaikė beveik visuose šio regiono tyrinėtose paminkluose. Plačiau paskelbta tik Barzdžio miško gyvenvietės medžiaga (Rimantienė, 1999). Nėra visai aišku, su kokia keramika turėtų būti siejamas šis technokompleksas. Keramikos, kurią neabejotinai galima būtų priskirti vėlyvajai Narvos kultūrai, Pietų Lietuvos gyvenvietėse kartu su plačianuoskaliniais technokompleksais nerasta. Iš to galima spręsti, kad ši industrija nebuvo kurios nors neolitinės archeologinės kultūros savastis – ją vėlyvojo neolito laikotarpiu B naudojo įvairios miškų neolito bendruomenės, kurios turėjo galimybę apsirūpinti pakankamu titnago žaliavos kiekiu. Šios industrijos gaminiai greičiausiai buvo ir mainų objektas.

Atsižvelgiant į gana patikimas keramikos ir titnago radinių sąsajas Papiškių gyvenvietėje, vėlyviausiojo etapo medžiaga skiriama vėlyvajai Narvos kultūrai. Šios kultūros paminklai geriausiai pažįstami iš Kretuono ežero mikroregiono tyrinėjimų. Ilgalaičių pastatų pėdsakai

aptikti Kretuono 1-ojoje C gyvenvietėje ir Žemaitiškės 2-ojoje gyvenvietėje rodo, kad šiuo laikotarpiu Narvos kultūros žmonės gyveno jau sėsliai. Nors jų ūkio pagrindą sudarė medžioklė ir žvejyba, nemažai reikšmės turėjo ir gyvulininkystė. Pastebimi ir aktyvūs prekybiniai mainai su kitų kultūrų žmonėmis.

Panašūs bruožai matomi ir Papiškių 4-osios gyvenvietės medžiagoje. Panaši osteologinė medžiagos sudėtis, titnago inventorius ir keramika. Nuo kitų šios kultūros paminklų gyvenvietė skiriasi aiškiai išreikšta titnago apdirbimo specializacija. Papiškių titnago meistrai titnaginius dirbinius, matyt, gamino ne tik savo poreikiams patenkinti, bet ir mainams. Keistis gaminiais galėjo ir su Kretuono gyventojais, kurie aiškiai stokojo titnago žaliavos. Kretuono 1-ojoje C gyvenvietėje rasta daug plačiauoskalinės industrijos titnago dirbinių ir santykinai mažai titnago skaldos. Titnago dirbiniai galėjo būti keičiami ir į gintaro papuošalus, tik sunku pasakyti, ar būta tiesioginių kontaktų su pajūryje gyvenusiomis bendruomenėmis, ar mainai vyko per tarpininkus.

Papiškių gyvenvietėje nebuvo rasta ryškesnių pastatų pėdsakų, todėl tvirtai teigti, jog tai buvo ilgalaikė, kiaušrus metus funkcionuojanti gyvenvietė, negalima. Palyginti su Kretuono paminklais, Papiškėse rasta nedaug keramikos ir kaulinių dirbinių. Titnago gausa nėra lemiamas veiksnys apgyvendinimo trukmei nustatyti – apdirbant titnagą, nemažas skaldos kiekis susidaro per palyginti trumpą laiką. Nemažas zooarcheologinės medžiagos kiekis, gausūs buityje naudoti įrankiai ir pamesti gintaro papuošalai vis dėlto liudija, kad šioje gyvenvietėje buvo apsisota ilgesnį laiką.

Labai panašus titnago inventorius būdingas sinchroninei Volosovo kultūrai, gyvavusiai Rusijoje, Volgos–Okos tarpupyje (Крайнов, 1987). Paminklai randami durpynuose, būdinga ta pati titnago apdirbimo technika. Volosovo paminklai žymūs savo figūriniais titnagais, vaizduojančiais gyvūnų ir žmonių figūreles. Papiškių gyvenvietėje taip pat rasta dirbinių fragmentų, kurie galėjo priklausyti titnago skulptūrėlėms. Figūriniais dirbiniais laikomi ir keli dirbiniai iš Kretuono 1c gyvenvietės (Girininkas, 1994). Volosovo gyvenvietėse rasta nemažai Baltijos gintaro papuošalų, o tai liudija apie kontaktus su Rytų Pabaltijū.

IŠVADOS

Vokės aukštupio mikroregionas buvo patogi vieta akmens amžiaus žmonėms įsikurti, matyt, gamtinė aplinka atitiko svarbiausius žvejų ir medžiotojų bendruomenių poreikius. Negilus, tačiau žuvingas Papio ežeras teikė galimybes užsiimti žūkle. Nemažą reikšmę galėjo turėti vietiniai

titnago žaliavos resursai, netoliese (maždaug diena ar dvi kelio pėsčiomis) buvo ir titnagingi Pietų Lietuvos rajonai. Šiame regione aptikta titnago radinių, datuojamų visais akmens amžiaus laikotarpiais. Stovyklų pėdsakų aptinkama visose patogiose gyventi aikštelėse. Stovyklavietės galėjo būti tiek sezoninės, tiek tranzitinės, įkurtos pakeliui į Neries aukštupį ir toliau į Rytus bei Šiaurę. Ne nuostabu, kad Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje rasta įvairiems laikotarpiams būdingos medžiagos.

Mezolito laikotarpio stovyklavietės šioje gyvenvietėje nebuvo dažnos. Išsiskiria kiek didesnė radinių sankaupa, skiriama ankstyvojo mezolito Pulli technokompleksui. Taip pat fiksuota vėlyvojo mezolito stovyklėlė, turinti Janislavicių technokompleksui būdingų radinių.

Matyt, reikšmingiausia šio paminklo medžiaga siejama su paskutiniu apgyvendinimo laikotarpiu. Jos pagrindu galima apibrėžti plačiauoskalinę titnago apdirbimo industriją, kuri papildė vėlyvosios Narvos kultūros vaizdą.

Papiškių gyvenvietės radiniai gamybos tradicijomis daug kuo artimi medžiagai, randamai į šiaurę nuo Pietų Lietuvos, ir tuo ji skiriasi nuo Pietų Lietuvos paminklų. Šiaurinėms sritims būdingas Pulli technokompleksas, neolitinių lancetų serija ir žinoma vėlyvosios Narvos kultūros gyvenvietė. Tačiau rasta ir Pietų Lietuvai būdingos medžiagos – Nemuno kultūros viduriniojo vėlyvojo etapo keramikos.

Padėkos

Nuoširdžiai dėkoju habil. dr. Algirdui Girininkui, suteikusiam praktinę galimybę tyrinėti Papiškių durpyninę gyvenvietę ir teikusiam moralinę bei finansinę paramą. Taip pat dėkoju dr. Onai Kondrotienei už atliktą palinologinę analizę, dr. Linui Daugnorai už zooarcheologinės medžiagos analizę. Atskirai turiu padėkoti Bergeno (Norvegija) universiteto prof. Svain Indrelid, kurio rūpesčiu buvo gautos radiokarboninės datos. Visiems, entuziastingai dalyvavusiems kasinėjimuose, taip pat esu labai dėkingas.

LITERATŪROS ŠARŠAS

- Basalykas A., 1955 – Lietuvos TSR Pietryčių smėlėtoji lyguma (geomorfologinė apybraiža) // Moksliniai darbai. Vilniaus u-tas. Biologija, geologija, geografija. Vilnius, 1955. T. 3, p. 65–112.
- Brazaitis Dž., 1992 – Akmens amžiaus tyrinėjimai Vokės aukštupyje // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T. 1, p. 5–8.
- Brazaitis Dž., 1994 – Nauji akmens amžiaus paminklai Vokės aukštupyje // Kultūros paminklai. Vilnius, 1994. T. 1, p. 9–13.

- Brazaitis Dž.**, 1998 – The Analysis of Materials from Papiškės IV Site Using Computer Databases // *Archaeologia Baltica*. 1998, Vol. 3, p. 175–186.
- Brazaitis Dž.**, 1999 – Dvaro kaimo (Vilniaus raj.) akmens amžiaus radimvietės // *LA Vilnius*, 1999. T. 16, p. 281–309.
- Brazaitis Dž.**, 2002 – Narviškos keramikos stiliai Rytų Lietuvoje // *LA, Vilnius*, 2002. T. 23, p. 51–72.
- Butrimas A.**, 1982 – Akmens amžius Žemaičių aukštumoje. Daktariškės neolito gyvenvietė. Katalogas. Vilnius, 1982.
- Daugnora L., Girininkas A.**, 1996 – Osteoarcheologija Lietuvoje. Vidurinis ir vėlyvasis holocenas. Vilnius, 1996.
- Domański M., Webb J. A.**, 2000 – Flaking properties, petrology and use of Polish flint // *Antiquity*. 2000, Vol. 74, p. 822–832.
- Girininkas A.**, 1990 – Kretuonas. Vidurinis ir vėlyvasis neolitas // *LA, Vilnius*, 1990. T. 7.
- Girininkas A.**, 1994 – Baltų kultūros ištakos. Vilnius, 1994.
- Juodagalvis V.**, 2001 – 2.3.4. Glūkas 10 – epipaleolitinė stovykla ir neolitinės gyvenvietės prie Varėnės upės // *LA, Vilnius*, 2001. T. 23, p. 197–238.
- Ostrauskas T.**, 2000 – Mesolithic Kunda Culture. A Glimpse from Lithuania // *De temporibus antiquissimis ad honorem Lembit Jaanits. Muinasaja teadus 8*. Tallinn. 2000, p. 167–180.
- Ostrauskas T.**, 2002 – Mezolitinė Kudlajevkos kultūra Lietuvoje // *LA, Vilnius*, 2002. T. 23, p. 137–162.
- Piličiauskas G.**, 2002 – Dubičių tipo gyvenvietės ir neolitinė Nemuno kultūra Pietų Lietuvoje // *LA, Vilnius*, 2002. T. 23, p. 107–136.
- Price T. D., Jacobs K.**, 1990 – Oleni' ostrov: First radiocarbon dates from a major Mesolithic cemetery in Karelia, USSR // *Antiquity*. 1990. Vol. 64, p. 849–853.
- Rimantienė R.**, 1984 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984.
- Rimantienė R.**, 1999. – Barzdžio miško gyvenvietė // *LA, Vilnius*, 1999. T. 16, p. 171–208.
- Semenov S. A.**, 1964 – Prehistoric Technology. London, 1964.
- Szukiewicz W.**, 1901 – Skice z archeologii przedhistorycznej Litwy. 1. Epoka kamienna w wub. Wileńskiej. Wilno, 1901.
- Zagorskis F.**, 1987 – Zvejnieku akmeņu laikmeta kapulauks. Rīga, 1987.
- Гурина Н. Н.**, 1956 – Оленеостровский могильник // *Материалы и исследования по археологии СССР*. Москва, 1956. Т. 47.
- Крайнов Д. А.**, 1987 – Волосовская культура // *Археология СССР. Эпоха бронзы лесной полосы СССР*. Москва, 1987, с. 10–28.
- Тимофеев В. И.**, 1978 – Новые данные по хронологии Юго-Восточной Прибалтики // *КСИА*. 1978, №. 153, с. 34–37.

THE PAPIŠKĖS 4TH PEAT SETTLEMENT SITE

Džiugas Brazaitis

Summary

This article presents the detailed material from the excavations in the Papiškės 4th peat settlement site and the results of explorations. At same time the theoretical principles of applied analyses will be reviewed. While interpreting the records, the material of this site was to be evaluated in the context of the source of the Vokė River, the South Lithuanian – and all East Baltic Stone Age.

The settlement site was situated at the source of the Vokė River, approximately 800 m lower the headwaters of the Vokė River from the Paps Lake, on the right side of the river. At the source of the Vokė River, on the bank of the former lake, there were over 20 separate places where the materials characteristic at all Stone Age periods were discovered (Fig. 1). In 1989–1991, the total area of 240 m² was explored (Fig. 2). The Papiškės 4th settlement was situated in the floodplain, on

a small gravel hill, 40 m long and 10 m wide, which is clearly seen on the stratigraphical profile of the settlement (Fig. 3). Most of finds were detected in this hill.

The preliminary typological evaluation of flint artefacts detected in the Papiškės 4th settlement site evidences that this site contains finds characteristic at all periods of Stone Age. According to typological characteristics of finds and their distribution in the cultural layer, several stages of the settlement were singled out. The earliest finds are dated to the Early Mesolithic and they are attributed to different flint processing industries. Some finds are attributed to the Pulli techno-complex (Fig. 6). Their distribution coincides with the concentration A of blades. The rest of finds of the Early Mesolithic (Fig. 5) are not related to cultural traditions. The finds of the Late Mesolithic (Fig. 8) were concentrated in the

central part of the area explored (Fig. 7) and belonged to the Early Yanislavitz techno-complex.

A collection of microlithic arrow points and distal microburins is attributed to the Middle Neolithic (Fig. 9). It was detected in the southern part of the area explored (Fig. 10). Such finds were discovered in the Middle Neolithic layers of Kretuonas 1 settlement site and Utinoe Boloto settlement site attributed to the Narva Culture. A typical fragment of pot from the Nemunas Culture from the Papiškės 4th settlement site is attributed to the Middle Neolithic (Fig. 11:1).

A group of flat retouched points made of flakes (Fig. 12) and pottery with mineral temper in clay (Fig. 11) are attributed to the Late Neolithic A. The pottery is related to fishermen- and hunters communities of the Late Nemunas culture stage. The typological variety of finds evidences that the territory of the settlement site was settled down not once in the Late Neolithic A.

Most finds belong to the Period B of the Late Neolithic, which chronologically corresponds to the Early Bronze Age of Central Europe. This period is characterised by flint tools production from wide thin flakes derived from disk-shaped cores. (Fig. 13). In the settlement there were found arrow points (Fig. 14), knives (Fig. 15, 16), scrapers (Fig. 17), multifunctional artefacts (Fig. 18), which belonged to the distinctive flint processing industry of this period. Polished flint axes (Fig. 10) made in this period were used for work in the territory of settlement. This is evidenced by distribution of flakes from the blade of an axe in the area explored (Fig. 22). A lot of traces of flint processing activities were detected in the settlement site. This proves that at that period the community specialised in the flint artefact industry.

The pottery with organic temper in clay (Fig. 20) is attributed to the Late Neolithic B. Then thin-walled ware with flat bottoms were produced. This kind of pottery is characteristic of the Eatest Narva culture settlement sites in the eastern Lithuania. In the settlement several amber ornaments (Fig. 21:1-4) were detected, which might have been obtained in exchange for flint. The zooarchaeological material detected in this settlement (Table 2) is also attributable to this period. Its varietal composition shows that the settlement belonged

to the heritage of fishermen- and hunters community. The settlement site is dated to the end of the 3rd millennium BC. A sample of charcoal from the farm pit, was dated by the C14 method taken as 3685±75 BP (T-10602).

LIST OF TABLES

Table 1. Flint finds from Papiškės 4th settlement.

Table 2. Zooarchaeological material from Papiškiai 4th settlement. The variety subordination established by L. Daugnora.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Find spot dated to the Stone Age at the River Vokė source.

Fig. 2. Situational plan of Papiškės 4th settlement.

Fig. 3. Stratigraphical section of Papiškės 4th settlement.

Fig. 4. Distribution of flint finds in the area explored.

Fig. 5. Finds of the Early Mesolithic.

Fig. 6. Finds of Pulli techno-complex.

Fig. 7. Distribution of the finds of the Mesolithic in the area explored.

Fig. 8. Flint artefacts of the Late Mesolithic.

Fig. 9. Flint artefacts of the Middle Neolithic.

Fig. 10. Pottery with mineral temper in clay.

Fig. 11. Distribution of finds of the Middle and Late Neolithic in the area explored.

Fig. 12. Arrowheads of the Late Neolithic.

Fig. 13. Cores of the flat flaked flint industry.

Fig. 14. Arrowheads of the flat flaked flint industry.

Fig. 15. Knives with pointed ends of the flat flaked flint industry.

Fig. 16. Knives of the flat flaked flint industry.

Fig. 17. Scrapers of the flat flaked flint industry.

Fig. 18. Multifunctional artefacts of the flat flaked flint industry.

Fig. 19. Polished flint axes.

Fig. 20. Pottery with organic temper in clay.

Fig. 21. Amber ornaments and a sandstone whetstone.

Fig. 22. Distribution of the finds dated to the Late Neolithic B in the area explored.